

TÜRKİYE'DE CAMİLERİN GRUPLANDIRILMASI, SINIFLANDIRILMASI VE GÖREVLİ İHTİYAÇLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

*Abmet ONAY**

A Study to ascertain groups and categories of mosques, and number of imams and muezzins are needed in mosques in Turkey

This research is carried out to explore groups and categories of mosques, and number of imams and muezzins are needed for these mosques in Turkey. To do this, firstly mosques are classified into four groups and a score is given to each mosque according to its importance and characteristics. Secondly, mosques are categorized within their groups depending on their five characteristics including their scores. Finally, quantity of imams and muezzins are needed for these mosques are gauged. Data from “Mosque Data Bank at the Presidency of Religious Affairs” are mainly used in this study. Reliability and validity of results from data analyses are controlled in a field-work carried out in ten cities including Samsun, Trabzon, Erzurum, Bingöl, Kahramanmaraş, Nevşehir, Bolu, Edirne, Çanakkale and Denizli. Results are revealed that in a full-time status 70,530 imams and 11,725 muezzins are needed in 76,922 mosques throughout Turkey.

Key words: Mosque, Imam, muezzin, scoring, grouping and categorizing.

Anahtar kelimeler: Cami, imam, müezzin, puanlandırma, gruplandırma, sınıflandırma.

Camiler, namaz, ezan, hutbe, vaaz, mevlit, cami dersleri ve yaz kursları gibi fonksiyonların icra edildiği halka hizmet sunulan mekanlardır. Sahip oldukları fonksiyonellikleri ve yapı özellikleriyle camiler, Türk toplumunun sosyal, kültürel ve manevi hayatında derin yeri olan önemli sembollerdendir.

Ülkemizde, seksen bine yakın cami ve mescit bulunmakla birlikte, bunların ne kadarının beş vakit, ne kadarının belli zaman dilimleri içerisinde ibadete açık tutulduğu ve ne kadarının da ibadete kapalı olduğu hususunda

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, aonay@ttnet.net.tr

kullanışlı ve kapsamlı bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. İbadete açık olma durumuna göre, camiler gruplandırıldığında, Türkiye’de kaç grup (çeşit) cami olduğu ve gruplarına göre camilerin kaç sınıfa ayrıldığı konuları da önem arz eden ve bilinmesi gereken hususlardandır.

Camileri gruplandırma ve sınıflandırmada takip edilecek yöntem ve tekniklerin belirlenip uygulanması, hem teorik hem de tecrübî bilgi birikimini gerektiren bir husustur. Ayrıca, gruplandırma ve sınıflandırmanın konu edildiği böyle bir çalışma için camilerle ilgili sağlam ve güvenilir bilgilere sahip olmak gerekli, hatta zorunludur. Bu konudaki bilgilerin güvenilirliği kadar, onların kullanışlılığı da önemlidir. Çünkü, seksen bine yakın camiye ait bilginin kontrolünü yaparak analiz etmek ve onlardan sonuçlar çıkarmak için uygun ve kullanışlı bir veri setine sahip olmak gereklidir. Hatta bu verileri kullanabilmek için de, belli ölçüde bir teknik alt yapı ve veri analiz yöntemleri hususunda yeterlilik de gerekir.

Bu noktada, Diyanet İşleri Başkanlığı’nda oluşturulan Cami Bilgi Bankası’ndaki (CBB) veriler, bu çalışmanın gerçekleştirilmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.¹ Çünkü, güvenilirlik ve geçerliliklerinin kontrolü, istatistikî testlerin uygulanabilirliği bakımından Cami Bilgi Bankasındaki verilerin, bilimsel anlamda kullanışlı bir özelliğe sahip olması, bu çalışmanın da güvenilirlik ve geçerliliği bakımından önemlidir.

Diğer taraftan, cami hizmetlerinin hangi grup ve sınıf camilerde, ne kadar cami görevlisiyle yerine getirildiği veya getirilmesi gerektiği ve bunun rasyonel şekilde tespitinin nasıl olacağı hususları da önemlidir. Ayrıca, yasayla tespit edilen temel görevi, "*İslâm Dininin inançları, ibadet ve ablâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek*" olan Diyanet İşleri Başkanlığı için bu hususlar çok daha önemlidir.² Ülkemizde bu alanda yapılan kapsamlı ilk araştırma özelliğini taşıyan çalışmamız, bu konudaki bilgi ve anlayışımızın daha sağlam bir zemine oturmasında önemli ölçüde kaynaklık edecektir.

Bu çalışmada kullanılan veriler, Cami Bilgi Bankası Projesi çerçevesinde 2002 yılında il ve ilçe müftülükleri kanalıyla tüm cami ve mescitlerden toplanmıştır. Anılan proje çalışmaları yanında, “camilerin puanlandırılması,

¹ Onay, Ahmet (2002) *Cami Bilgi Bankası*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

² Bkz. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun’un 1 inci maddesi.

sınıflandırılması ve norm kadro ihtiyaçlarının belirlenmesi” amacıyla hazırladığımız bir rapor, bu çalışmanın ilk ve önemli bir adımını oluşturmuştur.³

Bu makalede, Türkiye’deki camilerin rasyonel ölçülere uygun olarak, gruplandırılması, sınıflandırılması ve görevli ihtiyaçlarının tespiti hususları ele alınmakta, bu konuda geliştirilen model bir yöntem ile onun uygulaması tanıtılarak, elde edilen gerçek verilere dayalı sayısal sonuçlara yer verilmektedir. Çalışmanın üç temel amacı vardır. Bunlardan birincisi, önem ve özelliklerine göre camileri puanlandırmak; ikincisi, geliştirilen model bir yöntem ile camilerin gruplarını, sınıflarını ve buna göre de cami dağılımlarını (sayılarını) belirlemek; son olarak da, grup ve sınıflarına göre, Türkiye’deki bütün camilerde ihtiyaç duyulan imam-hatip ve müezzin- kayyım sayısını belirlemektir.

Makalenin takip eden bölümlerinde öncelikle, araştırma sorularına yer verilecektir. Müteakip bölümde araştırmanın örnekleme, kullanılan ölçme araçları gibi yönetime ilişkin konular ele alınacaktır. Daha sonra, camilerin gruplandırılması, puanlandırılması ve sınıflandırılmasına ilişkin açıklamalar ile ona göre yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar rapor edilecektir. Son bölümde ise, tartışma ve sonuç yer alacaktır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranacaktır:

Araştırma sorusu 1: *İbadete açık olma durumuna göre, Türkiye’deki camilerin grupları (çeşitleri) nelerdir?*

Araştırma sorusu 2: *Türkiye’de, gruplarına göre camilerin sınıfları nelerdir ve bunu belirlemede kullanılacak yöntem nasıl olmalıdır?*

Araştırma sorusu 3: *Grup ve sınıflarına göre, Türkiye’deki camilerin dağılımı (sayısı) nedir?*

Araştırma sorusu 4: *Grup ve sınıflarına göre Türkiye’deki camiler için ihtiyaç duyulan imam-hatip ve müezzin kayyım sayıları nedir?*

YÖNTEM

Bu çalışma, faktör analizi (*factor analysis*), veri harmanlama (*data warehousing*) ve norm kadro tespit yöntemlerinden yararlanılarak camilerin gruplandırılması, sınıflandırılması ve görevli ihtiyaçlarının belirlenmesinde

³ Yazar, gerek Proje Sorumlusu olarak yaptığı o çalışmanın, gerekse bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki desteği için Diyanet İşleri Başkanlığına teşekkür eder.

kullanılabilecek bir yöntem (model) geliştirmek üzere gerçekleştirilmiştir. Bunun için, 2002 yılında Cami Bilgi Bankası Projesi kapsamında toplanan verilerden, her bir camiyle ilgili 50'den fazla göstergenin aynı denklem içerisinde yer aldığı çoklu (*multivariate*) analiz yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan çoklu analizlerle camiler, önce puanlandırılmıştır. Elde edilen cami puanları daha başka faktörlerle birlikte tekrar analiz edilerek camiler sınıflandırılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de cami ve mescit olarak bilinen tüm mekanlar oluşturmaktadır. Verilerin toplanması ve analizinde evrenin tamamı dikkate alınmış, örnekleme yapılmamıştır. Ancak, camilerin gruplandırılması, sınıflandırılması ve görevli ihtiyaçlarının belirlenmesine ilişkin analiz sonuçlarının vakaya uygunluğunu, tutarlılık ve geçerliliğini yerinde görebilmek için kontrol etmek üzere, on ilde pilot çalışma yapılmıştır. İl ve ilçe müftülüklerinin bu konudaki görüşlerini hesaba katmak amacıyla, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yer alan Samsun, Trabzon, Erzurum, Bingöl, Kahramanmaraş, Nevşehir, Bolu, Edirne, Çanakkale ve Denizli illerinde rasgele örnekleme yöntemiyle seçilen camilerde analiz sonuçlarının kontrolü yapılmıştır.

Cami Bilgi Bankası (CBB)

Bu çalışmada, Türkiye'deki tüm cami ve mescitlerle ilgili bilgilerin depolandığı Cami Bilgi Bankasındaki (CBB) veriler kullanılmıştır. Cami Bilgi Bankası, il ve ilçe müftülüklerince bütün cami ve mescitler için doldurularak Başkanlığa gönderilen Cami Bilgi Formları'ndan (CBF) elde edilen verilerin depolandığı, elektronik ortamda oluşturulan bir bilgi bankasıdır.

Cami Bilgi Bankası yanında, pilot olarak seçilen on ilde yapılan gözlemlerden, il ve ilçe müftülükleriyle mahallinde yapılan görüşmelerden elde edilen veriler de bu çalışmada kullanılmıştır.

Birincil kaynaklardan elde edilen verilere dayalı olarak yapılan bu çalışmada, yönteme ilişkin hususlarda ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada kullanılan, Cami Bilgi Bankası'ndaki yaklaşık 230.000 sayfa bilginin veya camilere ait 63 milyon verinin kullanımı önem ve özellik arz eden bir husustur. Camilerin önem ve özelliklerini gösteren niteliksel bilgiler uygun yöntemlerle kodlanarak, istatistiksel testlerin yapılması elverişli hale

geldikten sonra analiz edilmiştir. Verilerin analizi için *SPSS for Windows 11.5* kullanılmıştır. Verilerin analizinde yöntem olarak, Tabachnick ve Fidel, Murphy ve Davidshofer gibi bilim adamlarınca belirlenen esaslar göz önünde bulundurulmuştur.⁴

Analizlere geçmeden önce, Cami Bilgi Bankası'ndan alınan veriler istatistiki özellikleri açısından kontrol edilmiştir. Bu amaçla, normallik (*normality*), doğruluk (*linearity*) ve uyumluluk (*homogeneity*) yönlerinden dağılımlarına bakılarak, veriler arasında uyumsuzluk olup olmadığına bakılmıştır. Kontrol ile ilgili işlemler tamamlandıktan ve veriler analize hazır hale getirildikten sonra, analizlere geçilmiştir. Bu aşamada aşağıdaki işlemler yapılmıştır:

1. İbadete açık olup olmama durumlarına göre, camiler **gruplandırılmıştır**.

2. Cemaat durumu, fiziki yapı ve çevre özellikleri esas alınarak, üç ana grupta toplanan ve her bir grupta birçok faktörün yer aldığı çoklu analiz (*multivariate analysis*) yöntemiyle camiler **puanlandırılmıştır**.

3. Puanlandırılan camiler, daha başka faktörler de dikkate alınarak, kendi grupları içerisinde **sınıflandırılmıştır**.

4. Grup ve sınıflarına göre, camilerde ihtiyaç duyulan **imam-hatip ve müezzin-kayyım sayıları** belirlenmiştir.

Camilerin gruplandırılması ve sınıflandırılması ile ilgili çalışmalar yapılırken, faktör analizi ve veri harmanlama test ve tekniklerinden yararlanılmıştır.⁵ Camilerin imam-hatip ve müezzin-kayyım ihtiyaçlarının belirlenmesi

⁴ Norusis, M. J. (1999). *SPSS 9.0 Guide to Data Analysis*, Prentice Hall, New Jersey; Tabachnick, B. G. ve Fidel, L. S. (1996). *Using Multivariate Statistics*, Harper Collins Publishers, New York; Murphy, K. R. ve Davidshofer, C. O. (1994). *Psychological Testing Principles and Applications*, Prentice-Hall, New Jersey.

⁵ Howitt, D. ve Cramer, D. (1997). *An Introduction to Statistics in Psychology: A Complete Guide for Students*. London: Prentice Hall ve Harvester Wheatsheaf; Ralph Kimball and Margy Ross (2002). *The Data Warehouse Toolkit: The Complete Guide to Dimensional Modeling*, John Wiley and Sons Inc., Newyork; Ralph Kimball, Laura Reeves, Margy Ross, and Warren Thornthwaite (1998). *The Data Warehouse Lifecycle Toolkit : Expert Methods for Designing, Developing, and Deploying Data Warehouses*, John Wiley and Sons Inc., Newyork.

hususunda da, norm kadro çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar dikkate alınmıştır.⁶

Güvenilirlik ve Geçerlilik

Bu çalışmada,

a) Cami Bilgi Bankası'nda yer alan, camilerle ilgili bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği,

b) Camilerle ilgili yapılan puanlamanın, camilerin önem ve özelliklerini doğru bir şekilde yansıtmadığı; diğer bir ifadeyle, yapılan puanlamanın güvenilirlik ve geçerliliği,

c) Camilerin gruplandırılması ve sınıflandırılmasına ilişkin analiz sonuçlarının vakaya uygunluğu ve geçerliliği,

Pilot olarak seçilen illerde yapılan alan araştırmasıyla kontrol edilmiştir. Söz konusu kontrol işlemi, gözlem, karşılaştırma ve ilgililerle görüşme şeklinde yapılmıştır.

Söz konusu güvenilirlik ve geçerlilik çalışmalarını yapmak üzere, pilot illere gidilerek, her ilin şehir merkezi ile o ilde sayıları 7-12 arasında değişen kasaba ve köy ziyaret edilmiştir. Gerek il merkezi, gerekse kasaba ve köylerde ziyaret edilen camiler "rasgele örnekleme" yöntemiyle seçilmiştir. Bu ziyaretler sırasında, camiler yerinde gözlemlenmiş; başta imam-hatip ve müezzin-kayyımlar olmak üzere, il müftüsü, müftü yardımcısı, ilçe müftüsü, vaiz, şube müdürü, murakıp, ayniyat saymanı, şef ve cami cemaatini kapsayan pek çok kişiyle görüşülmüştür.

Ziyaret edilen camilerle ilgili Cami Bilgi Bankası'nda bulunan bilgilerin doğruluğu ile birlikte, puanları, grup ve sınıfları bakımından camiler karşılaştırılarak, analiz sonuçlarının tutarlılığı kontrol edilmiştir. Özellikleri ve önem

⁶ 20.12.2000 tarihli ve 24266 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Kamu Kurum Ve Kuruluşlarınca Yapılacak Norm Kadro Çalışmalarında Uyulacak Usul Ve Esaslar" hakkındaki 6/11/2000 tarihli ve 2000/1658 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; T. C. Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı (1998). *Norm Kadro El Kitabı*, Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, Yayın No: 269; Dessler, Gary (2003). *Human Resource Management*, Prentice Hall, New Jersey; De Cenzo, David A. Ve Robbins; Stephen P. (1999). *Human Resource Management*, John Wiley and Sons Inc., Newyork; Seçim, H. (1987). *Sanayi İşletmelerinde Norm Kadro Tespit Yöntemi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları; Kalkandelen A. H. (1984). *İşletmelerde ve Kamu Kuruluşlarında Kadrolama Yöntem ve Teknikleri (Norm Kadro)*, Sümerbank Baskı tesisleri, Ankara.

derecesi birbirine yakın veya eşdeğer camilerin puanları arasında fark olup olmadığı, varsa bu farkın nereden kaynaklanmış olabileceği araştırılmıştır. Ayrıca, yapılan puanlama neticesinde benzer önem ve özelliklere sahip camilerden birisine yüksek puan verilirken diğerine daha düşük puan verilip verilmediği hususu özellikle tetkik edilmiştir.

Alan araştırması sırasında, yapılan görüşme, gözlem ve karşılaştırmalardan da yararlanılarak, tespit edilen hataların ve varsa tutarsızlıkların giderilmesi için, denkleme dahil edilen faktörlerin ve maddelerin puan değeri ile faktörlere uygulanan katsayılar yeniden değerlendirilerek analizler tekrarlanmıştır. Bu işlem alan araştırması yapılan pilot illerin tamamında uygulanmıştır. Böylece, ölçme ve değerlendirmeden kaynaklanabilecek hataları en aza indirecek puanlama esasları belirlenerek geliştirilen yöntemle son hali verilmiştir.

Pilot illerde yapılan alan araştırmasının sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, Cami Bilgi Formları'nda yer alan bilgilerin doğruluk oranının ortalama %93 düzeyinde olduğu, yapılan analiz sonuçlarının güvenilirlik ve geçerliliğinin de, yine aynı seviyelerde olduğu anlaşılmıştır.

CAMİLERİN PUANLANDIRILMASI

Cemilerin puanlandırılması, özelliklerine ve önem derecelerine göre yapılmıştır. Camilerin önem ve özellikleri; diğer bir ifadeyle hizmet sunma kapasitesi ve sunduğu hizmetin yoğunluğu değerlendirilirken, öncelikle dikkate alınması gereken husus “**cemaat durumu**”dur. Bunu sırasıyla, caminin “**fiziki yapısı**” ve “**çevre özellikleri**” takip eder. Camilerin değerlendirilmesinde esas alınan bu üç özelliği, **caminin fonksiyonelliği** olarak da adlandırıyoruz.

Caminin asli unsuru cemaattir. Diğer özellikleri ne olursa olsun, hiç cemaati bulunmayan camilerin önem ve özelliklerini (fonksiyonelliğini) değerlendirmek yerine, onları, ibadete kapalı camiler grubunda ele almak daha doğrudur.⁷

Cemaati olan camilerin fonksiyonellik yönünden değerlendirilmesinde, cemaatin sayısı ve cemaate verilen hizmetin yoğunluğu en önemli birinci

⁷ Nitekim, herhangi bir sebeple uzun süredir hiç cemaati olmayan yerlerin, Cami Bilgi Formlarında ibadete kapalı camiler grubu içerisinde değerlendirildiği müşahade edilmiştir.

unsur olarak ele alınırken; caminin fiziki yapı olarak genişliği, minaresi, avlusu, bahçesi, tuvaleti, abdest alma yeri, son cemaat mahalli gibi özellikleri bakımından hizmete elverişliliği ikinci derecede önemli; ve hitap ettiği bölgenin nüfusu, camilerin birbirine yakınlığı, merkezde ya da kenar semtlerden birinde bulunması gibi çevre özellikleri de üçüncü derecede önemli unsur olarak dikkate alınmıştır. Zira, fiziki şartları elverişsiz veya çok sınırlı olan bir mekanın, cemaati kalabalık bir cami olarak düşünülmesi olası değildir. Aynı şekilde, bir caminin bulunduğu çevrenin cemaat potansiyelinden daha fazlasına hizmet veriyor olduğu da düşünülemez.

Diğer taraftan, halkın cami yapımı konusundaki genel yaklaşımı büyük ölçüde cemaat yoğunluğu ve çevresel faktörlerle yakından ilgilidir. Cemaat potansiyeli ve yakında başka caminin olup olmaması gibi hususlar, -her zaman olmasa bile- genellikle yeni yapılan caminin fiziki boyutlarıyla yakından ilişkilidir. Bu hususta, -özellikle bazı bölgelerde- belli istisnaların olması bu yaklaşımın doğruluğuna mani değildir.⁸

Açıklanan temel yaklaşım dikkate alınarak, camilerin özellikleri üç ayrı kategoride (faktörde) ele alınarak puanlandırılmıştır. Bunlar; **a)** cemaat durumu, **b)** fiziki yapısı ve **c)** çevre özellikleri veya konumudur. Puanlama işlemi, faktör puanlarının bulunması ve toplam puanların hesap edilmesi şeklinde iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

1.Faktör Puanları (cdp, fyp ve çöp)

Camiler puanlandırılırken öncelikle, cemaat durumu, fiziki yapısı ve çevre özelliklerine ilişkin faktörlerde yer alan maddeler belirlenmiştir. Caminin hizmet kapasitesi ile halen hizmet sunmakta olduğu cemaatin yoğunluğu yani caminin fonksiyonelliğinin üç faktörle açıklandığı bu teorik yaklaşım ve ona göre belirlenen maddeler, **doğrulayıcı (confirmative) faktör analizi** yöntemiyle de test edilerek teyit edilmiştir.⁹ Tespit edilen bu üç faktöre göre

⁸ Bu tür istisna eğilimlerin bulunduğu bölgelerde yapılan alan çalışmalarıyla, bölgesel şartlardan kaynaklanabilecek hata riski hesaplamalarda dikkate alınmış, ayrıca sapma puanı olarak gösterilmek suretiyle de minimuma indirilmeye çalışılmıştır.

⁹ Cami Bilgi Formunda yer alan ve söz konusu faktörlerle ilgili maddeler seçilerek faktör analizini tabi tutulmuştur. Yapılan ilk analizden sonra madde özdeğeri (*eigenvalue*) 0.30'un altında kalan maddeler (sorular), çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. Tekrar edilen bu analizler sonucunda, madde özdeğerleri 0.30'un üzerinde 56 maddenin kaldığı görülmüştür. Bu maddelerden 26 tanesi cemaat durumu, 22 tanesi fiziki yapı ve 6 tanesi de çevre özellikleriyle ilgilidir. Bu da, camilerin fonksiyonelliğinin üç faktörle açıklanabileceği yolundaki teorik yaklaşımımızın doğruluğunu teyit etmesi bakımından önemlidir.

maddelerin puan detayları belirlenerek, her biri 100 tam puan üzerinden üç ayrı **faktör puanı** elde edilmiştir. Bunlar; cemaat durumu puanı (**cdp**), fiziki yapı puanı (**fyp**) ve çevre özellikleri puanıdır (**çöp**). Camilerin faktör puanları şu şekilde hesap edilmiştir:

a) Caminin cemaat durumunu değerlendirmede esas alınan maddeler (sorular), madde puan değerleri ve puan detayları Ek Tablo 1’de gösterilmiştir. Ek Tablo 1’de görüldüğü gibi, camilerin ibadete açık olduğu aylar ile ibadete açık olduğu vakitler, yaz mevsiminde, kış mevsimlerinde ve Ramazan ayında vakit namazlarındaki cemaat sayısı, Cuma, teravih ve bayram namazlarındaki cemaat sayısı, kadın cemaat geliyorsa sayısı, yaz kurslarına ve cami derslerine katılan öğrenci sayısı ile camide düzenlenen hatim ve mevlit gibi merasimlerin sayısı olmak üzere toplam 26 madde, caminin cemaat durumunun puanlandırılmasında esas alınmıştır.

Aynı şekilde, caminin cemaat durumuna ilişkin faktör puanı hesaplanırken Ek Tablo 1’in ikinci sütununda yer alan maddeler, tablonun üçüncü sütununda açıklanan puan detaylarına göre değerlendirilmiştir. Buna göre mesela, caminin ibadete açık olduğu aylara ilişkin maddenin puan değeri 5’tir; eğer bir cami 12 ay ibadete açık ise, ona 5 puan verilmiş, belli mevsimlerde ibadete açık ise 3 puan, sadece Ramazan ayında ibadete açık ise 2 puan verilmiştir. Caminin ibadete açık olduğu vakitler de aynı şekilde 5 puan üzerinden değerlendirilmiş olup; cami sadece Cuma namazları için ibadete açılıyor ise 1 puan, iki vakit ibadete açılan bir mescit ise 2 puan, 3 vakit açıksa 3 puan, 4 vakit açıksa 4 puan ve nihayet 5 vakit ibadete açık ise 5 puan verilmiştir. Benzer şekilde 26 maddeye göre belirlenen madde puan değerleri toplanarak, o caminin cemaat durumuna ilişkin puanı (cdp) hesap edilmiştir.

b) Caminin fiziki yapısına ilişkin maddeler, madde puan değerleri ve puan detayları Ek Tablo 2’de sunulmuştur. Ek Tablo 2’de görüldüğü gibi; caminin ana ibadet alanı, son cemaat mahalli, avlusu ve bahçesi varsa alanları, erkekler ve kadınlar için abdest alma ve tuvalet kabinleri varsa sayıları, merkezi vaaz sistemine bağlı olup olmaması, kubbesi, minaresi ve diğer yapıım şekline ilişkin özellikleri, turistlerin ziyaret ettiği tarihi camilerden olup olmadığı ve cami lojmanının bulunup bulunmadığı hususlarını içine alan toplam 22 madde, caminin fiziki yapısının puanlandırılmasında esas alınmıştır.

Aynı şekilde, caminin fiziki yapısına ilişkin faktör puanı hesaplanırken Ek Tablo 2'nin ikinci sütununda yer alan maddeler, tablonun üçüncü sütununda açıklanan puan detaylarına göre değerlendirilmiştir. Buna göre mesela, caminin ana ibadet alanına ilişkin maddenin puan değeri 15'tir; eğer cami 50 m² den küçük ise 1 puan, 51-100 m² arası ise 2 puan ve nihayet 1500 m² den büyük ise 15 puan verilmiştir. Caminin son cemaat mahalli, avlusu ve bahçesinin alanları, abdest alma ve tuvalet kabin sayıları için de benzer şekilde puan değerleri belirlenmiştir. Bu şekilde 22 madde için verilen puanlar toplanarak, caminin fiziki yapısına ilişkin puanı (fyp) hesap edilmiştir.

c) Caminin çevre özelliklerine ilişkin maddeler, madde puan değerleri ve puan detayları da Ek Tablo 3'de gösterilmiştir. Ek Tablo 3'te rapor edildiği gibi, caminin durumu ve özelliği ile birlikte, yerleşim birimindeki cami sayısı, caminin hitap ettiği bölgenin nüfusu, en yakın cami ile arasındaki mesafe ve en yakın caminin uzaklığı ile o caminin nerede bulunduğu hususlarından oluşan 6 madde, caminin çevre özelliklerinin puanlandırılmasında esas alınmıştır. Caminin çevre özellikleri değerlendirilirken, caminin kendi durumu ve özelliği de çevreyle birlikte dikkate alınmıştır.

Caminin çevre özelliklerine ilişkin puanı hesaplanırken mesela, caminin özelliği ile ilgili maddenin puan değeri 25'tir; eğer mescit ise 8 puan, mahalle camisi ise 10 puan, köy veya merkez cami ise 20 puan, selatin cami veya merkez büyük cami ise 25 puan verilmiştir. Yine, bir yerleşim birimindeki cami sayısı 15 puan üzerinden değerlendirilmiş; eğer o yerleşim biriminde sadece bir cami varsa ona 15 puan, 2 cami varsa her birine 10'ar puan, 3 cami varsa her birine 7'şer puan ve daha fazla cami varsa her birine 3'er puan verilmiştir. Bu şekilde 6 maddeye göre belirlenen madde puanları toplanarak, o caminin çevre özelliklerine ilişkin puanı (çöp) hesap edilmiştir.

2. Toplam Puan (ctp)

Camileri puanlandırmanın ikinci aşamasında, cami toplam puanları hesap edilmiştir. Çünkü camilerin puanlandırılmasında, caminin farklı yönlerine ilişkin üç ayrı faktör puanı yerine, tüm özelliklerini değerlendiren tek bir puanın esas alınması daha yerinde ve kullanışlıdır. Ancak, faktör puanlarını toplayarak aritmetik ortalamalarının alınmasıyla elde edilecek sonuç, bizim için yeterli ve sağlıklı olmayacaktır. Çünkü, bir caminin fonksiyonelliğini gösterme bakımından faktör puanların her birinin önem derecesi farklıdır. Nitekim, camilerin değerlendirilmesinde, "cemaat durumu", öncelikle dikka-

te alınması gereken önemli bir faktör olduğu hususuna yukarıda temas ettik. Aynı şekilde, cemaat durumu puanı, ağırlık yönüyle diğer puanlara nazaran öncelikle dikkate alınması gerekir. Önem ve ağırlık sırası bakımından, cemaat durumu puanını sırasıyla, “fiziki yapı” ve “çevre özellikleri” faktörlerine ait puanlar takip eder.

Faktör puanlarının önem durumu esas alınmakla birlikte, tüm camilerin ağırlıklı puanlarının ortalaması, standart sapma ve standart hata değerleri de dikkate alınarak, faktör puanlarına uygulanacak **katsayılar** tespit edilmiştir. İstatistiki usullere göre tespit edilen, faktör puanlarına uygulanacak katsayılar, pilot illerde ziyaret edilen camilerde test ve kontrol edilerek, gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu şekilde on ilde tekrar edilen istatistiki hesaplamalar ile uygulama sonuçlarının vakaya uygunluğu yerinde kontrol edilerek, faktör puanlarına uygulanabilecek en doğru ve geçerli katsayılar bulunmuştur. Buna göre belirlenen katsayılar, cemaat durumu için **0.62**, fiziki yapı için **0.30** ve çevre özellikleri için **0.22**'dir. Bu katsayıların aşağıdaki formülde yerine konularak uygulanması neticesinde, **cami toplam puanı (ctp)** elde edilmiştir.

$$\text{Cami toplam puanı (ctp)} = \frac{(\text{cdp} \times 0.62) + (\text{fyp} \times 0.30) + (\text{çöp} \times 0.22)}{N \text{ (Faktör sayısı)}}$$

Bu hususun önemini ve pratik sonuçlarını **örnek üç cami** üzerinde ele alalım:

Birinci camimiz; cemaat sayısı, cami derslerine ve yaz kurslarına, katılanların sayısı ve cemaatle ilgili diğer özellikleri bakımından diğer iki camiden üstün ancak, fiziki yapı ve çevre özellikleri bakımından vasat seviyede olsun. Dolayısıyla, cemaat durumu puanı 90, fiziki yapı puanı 60, çevre özellikleri puanı da 60 olsun.

İkinci camimiz, geniş ibadet alanı, kubbesi, minaresi, avlusu, bahçesi, abdest alma yeri ve fiziki yapı ile ilgili özellikleri bakımından diğerlerinden üstün ama cemaat durumu ve çevre özellikleri bakımından vasat seviyede olsun. Bu camimizin fiziki yapı puanı 90, cemaat durumu puanı 60, çevre özellikleri puanı 60 olsun.

Üçüncü camimiz, büyük cami olması, yakınlarında başka cami bulunmaması, hitap ettiği çevre nüfusu ve çevre özellikleri bakımından diğer camilerden üstün fakat cemaat durumu ve fiziki yapı bakımından vasat olsun.

Dolayısıyla bu camimizin de çevre özellikleri puanı 90, cemaat durumu puanı 60, fiziki yapı puanı 60 olsun.

Örneklere sözü edilen üç caminin de faktör puanlarından birisi 90, diğer ikisi 60'tır. Her üç caminin almış olduğu puanların aritmetik ortalaması 70; yani eşittir. Eğer puanlama bu şekilde yapılacak olsa, bu camilerin üçünün de aynı sınıf cami olarak kabul edilmesi gerekirdi. Ancak, bu camilerin fonksiyonellik bakımından birbirine eşit seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü, birinci caminin fonksiyonelliği ve hizmet verdiği cemaat sayısı düşünüldüğünde, önem olarak diğerlerinden daha önce gelmesi gerekir. Cemaat durumu eşit olan diğer iki cami ele alındığında ise, fiziki şartları, ibadete ve cami hizmetlerine daha elverişli olanın daha önde gelmesi ve ikinci sırada değerlendirilmesi gerekir.

Örnek olarak verilen bu üç caminin toplam puanları belirlenen formülde yerine konularak hesap edildiğinde; birinci cami 87 puan, ikinci cami 77.4, üçüncü cami de 75 puan ile değerlendirilir. Dolayısıyla Ek Tablo 4'te de görüldüğü gibi, -diğer şartları da taşımak kaydıyla- 87 puan alan cami 1. sınıf; 77.4 puan alan cami 2. sınıf; ve 75 puan alan cami de 3. sınıf olarak değerlendirilir. Elde ettiğimiz bu sonuç da, camilerin puanlandırılmasında kullandığımız yöntemin ve geliştirdiğimiz formülün maksadımıza uygun, güvenilir ve geçerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ancak, bölgesel şartlar, cemaat durumu, Cami Bilgi Bankası'ndaki verilerin hata riski ile ölçmenin standart hatası gibi hususlar dikkate alındığında, cami toplam puanlarındaki hata oranının %0 ile %8 arasında değiştiğini ifade etmemiz gerekir. Diğer bir ifadeyle, cami toplam puanlarındaki hata riski en fazla %8'dir. Bu husus ayrıca, ileri basamak analizlerde de dikkate alınmış; ilgili tabloların altında, hata ve sapma değerleri ayrıca gösterilmiştir.

CAMİLERİN GRUPLANDIRILMASI

Camiler, ibadete açık olma durumları, büyüklükleri, buldukları yerler ve yapı tarzları olmak üzere, farklı şekillerde gruplandırılabilir. Güzel sanatlar, şehir planlaması, köy ve şehir hayatının karşılaştırılması gibi alanlarda yapılacak araştırmaya ve araştırmanın amacına göre, bu gruplandırmalardan herhangi birisi tercih edilerek kullanılabilir.

Hizmet sunmadaki önem ve özelliklerinin ön planda tutulduğu bu çalışmada camiler, fonksiyonelliklerine göre gruplandırılmıştır. Bir caminin

fonksiyonelliği, öncelikle onun ibadete açık olma durumuna bağlıdır. Yıl boyu ibadete açık olan camiler aynı derecede fonksiyonelliğe sahip bulunmadıkları gibi, yıl boyu ibadete açık olan camilerle sadece belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerin fonksiyonellikleri de farklıdır. Bu arada, belli mevsimlerde ibadete açılan bazı camilerin, ibadete açık oldukları dönemlerde çevredeki en önemli camilerden birisi haline geldiklerini de belirtmemiz gerekir. Bu durum, grup içerisindeki sınıflandırmalarda dikkate alınan bir husustur.

Dolayısıyla bu çalışmada, camiler, ibadete açık olma durumları esas alınarak gruplandırılmıştır. Ülkemizde imar planı uygulamaları, deprem, heyelan, baraj yapımı, nüfus artışı, şehirleşme ve daha başka sebeplerle meydana gelen nüfus hareketleri, sosyal ve kültürel yapılaşmada ortaya çıkan değişiklikler ile benzeri faktörler, fert ve toplum hayatını etkilediği gibi, yapılmış olan camilere duyulan ihtiyacı, ibadete açık olma zamanlarını ve nihayet fonksiyonelliklerini de etkilemektedir. Bu itibarla ülkemizdeki mevcut cami ve mescitler, ibadete açık olma yönüyle dört grupta toplanabilirler:

- a) Yıl boyu ibadete açık olan camiler,
- b) Belli mevsimlerde ibadete açık olan camiler,
- c) Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan camiler,
- d) İbadete kapalı olan camilerdir.

Cami Bilgi Bankasındaki verilere bakıldığında, Türkiye genelinde toplam 76,922 cami ve mescit bulunduğu görülmektedir. Tablo 1’de de görüldüğü gibi, bu camilerin 71,085’i yıl boyu, 1,424’ü belli mevsimlerde, 2,919’u sadece Ramazan ayında ibadete açık olduğu halde 1,494’ü ibadete kapalıdır.

Tablo 1 Türkiye’deki camilerin gruplarına göre dağılımları

<i>Caminin durumu</i>	<i>Cami sayısı</i>	<i>Yüzdesi</i>
Yıl boyu ibadete açık	71,085	%92,4
Sadece Ramazan ayında ibadete açık	2,919	%3,8
Belli mevsimlerde ibadete açık	1,424	%1,9
Tamamen ibadete kapalı	949	
Mahallince tekrar ibadete açık hale getirilmeye müsait olanlar	505	1,9

<i>Toplam</i>	76,922	%100
---------------	---------------	-------------

CAMİLERİN SINIFLANDIRILMASI

Camilerin Sınıflandırılmasında Esas Alınan Göstergeler

Camilerin sınıflandırılmasında cami toplam puanı en önemli göstergedir. Ancak, alan araştırması esnasında, sınıflandırma için sadece cami toplam puanlarının yeterli olmadığı, onunla birlikte daha başka göstergelerin de dikkate alınması gerektiği anlaşılmıştır. Bunlar, cami toplam puanı, cemaat sayısı, ibadet alanı, caminin konumu ve ibadete açık olduğu vakitler olmak üzere toplam beş tanedir. Yıl boyu ibadete açık olan camilerin sınıflandırılmasında, bu göstergelerin tamamı belirleyici kriter olarak kullanılırken, belli mevsimlerde ve ramazan ayında açık olan camiler için cami toplam puanı ile birlikte cemaat sayısı esas alınmıştır.

Camilerin sınıflandırılmasında esas alınan göstergeleri ve bunların sınıflandırmada nasıl kullanıldıklarını ele alalım.

1) Cami Toplam Puanı (ctp)

Caminin genel anlamda fonksiyonelliğini ve önem derecesini göstermesi bakımından camilerin sınıflandırılmasında esas alınan en önemli gösterge, cami toplam puanıdır. Pilot illerdeki kontroller sırasında, cami toplam puanlarının, camilerin sınıflarının belirlenmesinde nasıl uygulanacağı, hangi puanların hangi sınıfları göstereceği hususu üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan, yapılan analiz, kontrol ve gözlemler sırasında, camilerin sınıflarının belirlenmesinde kullanılacak puan aralıkları tespit edilirken, belirlenen puanlar için uygulanacak **sapma** ve **hata oranları** da tespit edilmiştir. Tespit edilen sapma ve hata değerlerinin geçerliliği oranlar mahallinde yapılan kontroller sırasında teyit edilmiştir.

Sapma ve hata oranları, camilerin gruplarına ve sınıflarına göre farklılık gösterdiğinden, cami toplam puanlarına ait sapma ve hata değerleri her grup ve sınıf cami için ayrı ayrı, Ek Tablo 4, 5 ve 6'nın altında "**NOT**" olarak gösterilmiştir. Tespit edilen **sapma ve hata değerleri**, herhangi bir caminin sınıfı ile ilgili bir tereddüt veya itirazın ortaya çıkması halinde, o caminin sınıfı için belirtilen cami toplam puanının, belirtilen sapma ve hata değeri

kadar aŖađı veya yukarı farklılık gösterebileceğini ifade eder.¹⁰ AŖađdaki iki örnekle konuyu açıklayalım.

rnek 1: Ek Tablo 4'te görüldüğü gibi, 1. sınıf camilerin toplam puanı en az 86 olmalıdır. Bu puan için uygulanan sapma ve hata değeri 3'tür. Bu tabloda gösterilen, Caminin cemaat sayısı, ibadet alanı, bulunduğu yer ve ibadete açık olduğu vakitlere iliŖkin diğer dört Ŗarta sahip olmak ve makul bir gerekçe gösterilmek kaydıyla, toplam puanı 83, 84 veya 85 olan bir cami de 1. sınıf cami statüsüne dahil edilebileceği gibi, toplam puanı 87, 88 veya 89 olan bir cami de 2. sınıf cami statüsüne alınabilir.

rnek 2: Ek Tablo 4'te 29 ve daha aŖađı puan alan camiler 5. sınıf cami olarak belirlenmiŖtir. Bu sınıf camiler için sapma ve hata değeri 10 puan altı veya 5 puan üstüdür. Yine aynı Ŗekilde, bir zaruret veya gerekçeye bağlı olarak, cami toplam puanı en az 19 olan bir cami 4. sınıf statüsüne dahil edilebileceği gibi, cami toplam puanı 34 ve altında olan bir cami de 5. sınıf cami statüsüne alınabilir.

2) Cemaat Sayısı

Caminin cemaat sayısını tespit etmek, hem zor hem de sübjektif bir konudur. Zira, günümüzde hızla deđiŖen yaŖam biçimi, ŖehirleŖme, mesai saatleri ve alıŖma koŖulları gibi faktörler kiŖilerin camiye gitme davranıŖlarının da deđiŖmesine neden olmuŖtur. Günün beŖ vaktinde düzenli olarak camiye gidenler olduğu gibi, namaz kılmak, vaaz ve hutbe dinlemek, cami derslerine veya yaz kurslarına katılmak, cami görevlilerine dini konularda soru sormak ya da cemaatle sohbet etmek gibi amaçlarla günde sadece bir, iki veya üç vakit camiye gidenler de olmaktadır. Buna karŖılık, pek çok kiŖi vakit namazlarında camiye gidemezken, Cuma, teravih ve bayram namazlarını kaçırmamaya zen gösterenler de olmaktadır.

Ancak, cami hizmetleri yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Çünkü pek çok kiŖi, vakit namazlarında camiye gidemediği halde, cami hizmetlerine ihtiyaç duymakta ve onlardan daha baŖka yollarla yararlanmaktadır. Bu cmlerden olarak, çocuğa isim verilmesi, sünnet, niŖan, düğün, hastalık, cenaze, iŖ yeri aılıŖı, hatim, mevlit gibi gündelik yaŖamın birer parçası olan mutlu, üzüntülü ve duygulu anlarda imam-hatip ve müezzin kayyımların kendileriyle

¹⁰ Cami toplam puanlarına iliŖkin %0 ile %8 arasında deđiŖen hatalı olma riski, söz konusu puanların kullanımında dikkate alınmıŖtır.

birlikte olmasını ve merasimin dini yönünü icra etmesini halk arasında isteyenlerin sayısı, vakit namazlarına gelen cemaat sayısının kat kat üzerindedir. Hatta özel problemlerini imam-hatip ve müezzin-kayyıma anlatarak rahatlayan, onlara sorular soran, kişiler arası problemlerin giderilmesi, aile veya aşiretler arası kavgalara son verilmesi için onların aracı olmasını isteyen, kızgınlık ve öfkesini onun nasihatleriyle gideren insanların sayısı da oldukça fazladır.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, bir caminin hizmet sunduğu cemaat sayısının vakit namazlarına gelenlerden ibaret olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Zira vakit namazları evde, iş yerinde, kısaca her yerde kılınabilmektedir. Halbuki, Cuma ve bayram namazlarının camide cemaatle kılınması dini bir zorunluluktur. Ayrıca, teravîh namazlarının da camide cemaatle kılınması özellikle içinde yaşadığımız toplumda yaygın bir gelenektir.

Bu itibarla, bir camiye Cuma, bayram ve teravîh namazı kılmaya gelenlerin sayısı, o caminin hizmet sunduğu cemaat potansiyelini, yani caminin cemaat sayısını belirleme bakımından esas alınabilecek bir ölçüttür. Buradan hareketle çalışmamızda, bir caminin sınıfını belirlemede kullanılan cemaat sayısı kriteri, o camiye Cuma, bayram ve teravîh namazlarında gelen cemaat sayısının ortalaması alınarak belirlenmiştir.

3) İbadet Alanı

Bir caminin ibadet alanının genişliği, o caminin büyüklüğünü ve hizmet sunma kapasitesini göstermesi bakımından önemli bir kriterdir. Mesela, terminal ve gar gibi yerlerde bulunan, 20-50 m² genişliğindeki mescitlerde, bir namaz vaktinde namaz kılmak için girip çıkanların sayısı yerine göre 1000 kişiyi bulabilmektedir. Ancak, böylesine küçük bir mescidin, sadece cemaat durumuna bakarak, mesela, İstanbul'daki Eyüp Sultan Camii ve Ankara'daki Kocatepe Camii ile aynı sınıf içerisinde değerlendirilemeyeceği de bir gerçektir. Bu itibarla caminin ibadet alanı, onun sınıfının belirlenmesinde önemli bir kriterdir.

4) Konumu (Bulunduğu Yer)

Caminin il, ilçe, kasaba, köy, mezra, dinlenme tesisi veya daha başka bir yerde bulunması, o caminin hizmet sunma kapasitesi, hitap ettiği cemaat potansiyeli gibi hususlarla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bu gösterge, özel-

likle birden fazla cami görevlisi gerektiren cami sınıflarının belirlenmesinde önemli bir kıstastır.

5) İbadete Açık Olduğu Vakitler

Camilerin büyük bir kısmı beş vakit namaz için ibadete açıktır. Bununla birlikte, bazı kurum veya iş hanı gibi yerlerde bulunan camiler, genellikle üç vakit ibadete açıktır. Günlerin uzun olduğu dolayısıyla, akşam namazı vakti girmeden mesainin sona erdiği yaz aylarında, bu camilerde sadece iki vakit namaz kılınabilmektedir. Günde iki veya üç vakit namaz kılınan bir cami ile beş vakit ibadete açık olan bir caminin aynı olmayacağı da bir gerçektir. Dolayısıyla, caminin fonksiyonelliğini göstermesi bakımından bu gösterge de, camilerin sınıflarını belirleyen kriterler arasına dahil edilmiştir.

YIL BOYU İBADETE AÇIK OLAN CAMİLERİN SINIFLARI VE GÖREVLİ İHTİYAÇLARI

Yıl boyu ibadete açık olan camiler beş sınıfa ayrılmıştır. Bu camilerin sınıfları, sınıfların özellikleri, bu camilerden her biri için ihtiyaç duyulan görevli sayısı ve görevlinin niteliklerini belirten esaslar Ek Tablo 4'te gösterilmiştir.

a) BİRİNCİ SINIF CAMİLER: Ulu Camiler

Cami toplam puanı 86 ve daha fazla, Cuma, teravih ve bayram namazlarındaki cemaat sayısı en az 500, ana ibadet alanı minimum 750 m² olan, beş vakit ibadete açık, il ve ilçe merkezlerinde bulunan camiler birinci sınıf camilerdir. Bu sınıfa dahil olanlara **ulu camiler** de denir (Ek Tablo 4). Genellikle il merkezlerinde ve bazı ilçelerde bulunan, geniş ibadet alanları, kalabalık cemaatleri ile buldukları yörede hemen herkes tarafından bilinen, o yörenin adeta sembolü konumundaki en önemli camiler bu sınıfa dahildir. Halk arasında veya Diyanet İşleri Başkanlığı kayıtlarında “ulu cami” olarak geçen camilerin büyük bir bölümü bu sınıfa dahil olmakla birlikte, adı ulu cami olduğu halde belirlediğimiz kriterlere uymadığı için bu sınıfa dahil edilemeyen camilerin de bulunduğunu belirtmemiz yerinde olur.

Birinci sınıf camilere, iki imam-hatip, iki müezzin-kayyım olmak üzere toplam dört görevli verilir. Cami Bilgi Bankasındaki (CBB) verilerin mezkur kriterlere göre analizi neticesinde, dört kadro verilmesi öngörülen cami sayısının 291 olduğu görülmüştür. Bu camiler için 582'si imam-hatip, 582'si müezzin-kayyım olmak üzere toplam 1,164 görevli gerekmektedir. Bu cami-

lerde vazife yapacak görevlilerden en az ikisinin (tercihen tamamının) dini yüksek öğrenim görmüş olması, diğer ikisinin (tercihen tamamının) hafız olması şartı aranır.

Yapılan analizler sonucunda, dört görevli verilmesi öngörülen 291 caminin cemaat sayısı, ibadet alanı, cami derslerine ve yaz kursuna devam edenlerin sayısı gibi önemli bazı göstergelerine ait ortalamalar hesap edilerek sonuçlar bilgi için Tablo 2’de rapor edilmiştir.

Tablo 2’de de görüldüğü gibi, Türkiye genelindeki birinci sınıf camilerin ortalama olarak; ana ibadet alanı 1,300 m², cemaat sayıları; sabah namazında 80, diğer vakit namazlarında 250, teravih namazlarında 1,780, Cuma namazlarında 2,060 ve bayram namazlarında da 3,530 olup, yaz kursuna katılan öğrenci sayısı 152 ve cami derslerine katılanların sayısı da 63’tür.

Tablo 2 Birinci Sınıf Camilere (Ulu Camilere) ait önemli bazı göstergeler

<i>Göstergeler</i>	<i>Gösterge değerleri</i>
Sabah namazı cemaat sayısı ortalaması	80
Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları cemaat sayısı ortalaması	250
Ramazan ayı öğle ve ikindi namazları cemaat sayısı ortalaması	545
Teravih namazı (kadınların da katılımıyla) cemaat sayısı ortalaması	1780
Cuma namazı cemaat sayısı ortalaması	2060
Bayram namazı cemaat sayısı ortalaması	3530
Ana ibadet alanı (ortalama)	1300 m ²
Bahçe ve/veya avlu alanı (ortalama)	2025 m ²
Yaz kursuna katılan öğrenci sayısı (ortalama)	152
Cami derslerine katılanların sayısı (ortalama)	63

b) İKİNCİ SINIF CAMİLER: Merkez Camiler veya Büyük Camiler

Cami toplam puanı 76 ve daha fazla, Cuma, teravih ve bayram namazlarındaki cemaat sayısı en az 250, ana ibadet alanı en az 500 m² olan, beş vakit ibadete açık il ve ilçe merkezlerinde bulunan ve birinci sınıf sayılmayan camiler, ikinci sınıf camilerdir. Bu sınıfa dahil olanlara **merkez veya büyük camiler** de denir (Ek Tablo 4). Sadece il ve ilçe merkezlerinde bulunan,

geniş ibadet alanı ve kalabalık cemaatleriyle o bölgede kolayca tanınan en önemli camilerdir.

İkinci sınıf camilere, iki imam-hatip ve bir müezzin-kayyım olmak üzere toplam üç görevli verilir. Mezkur kriterlere göre, CBB'deki verilerin analizi sonucunda, üç kadro verilmesi öngörülen cami sayısının 927 olduğu görülmüştür. Bu camiler için 1854'ü imam-hatip, 927'si müezzin-kayyım olmak üzere toplam 2,781 görevli gerekmektedir. İkinci sınıf camilerde vazife yapacak görevlilerden en az birisinin dini yüksek öğrenim görmüş olması birisinin de hafız olması şartı aranır.

Yapılan analizler sonucunda, üç kadro verilmesi öngörülen 927 caminin cemaat sayısı, ibadet alanı, cami derslerine ve yaz kursuna devam edenlerin sayısı gibi önemli bazı göstergelerine ait ortalamalar hesap edilerek sonuçlar bilgi için Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3'te rapor edildiği gibi, Türkiye genelindeki ikinci sınıf camilerin ortalama olarak; ana ibadet alanı 745 m², cemaat sayıları; sabah namazında 40, diğer vakit namazlarında 110, teravih namazlarında 880, Cuma namazlarında 1,005 ve bayram namazlarında da 1,495 olup, yaz kursuna katılan öğrenci sayısı 100 ve cami derslerine katılanların sayısı da 40'tır.

Tablo 3 İkinci Sınıf Camilere (Merkez Camiler veya Büyük Camilere) ait önemli bazı göstergeler

<i>Göstergeler</i>	<i>Gösterge değerleri</i>
Sabah namazı cemaat sayısı ortalaması	40
Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları cemaat sayısı ortalaması	110
Ramazan ayı öğle ve ikindi namazları cemaat sayısı ortalaması	240
Teravih namazı (kadınların da katılımıyla) cemaat sayısı ortalaması	880
Cuma namazı cemaat sayısı ortalaması	1005
Bayram namazı cemaat sayısı ortalaması	1495
Ana ibadet alanı (ortalama)	745 m ²
Bahçe ve/veya avlu alanı (ortalama)	973 m ²
Yaz kursuna katılan öğrenci sayısı (ortalama)	100
Cami derslerine katılanların sayısı (ortalama)	40

c) ÜÇÜNCÜ SINIF CAMİLER: Çarşı Camileri veya Orta Büyüklükteki Camiler

Cami toplam puanı 55 ve daha fazla, Cuma, teravih ve bayram namazlarındaki cemaat sayısı en az 100, ana ibadet alanı da en az 150 m² olan, il, ilçe veya belde merkezinde olup beş vakit, il veya ilçe merkezinde olup 2-4 vakit, ibadete açık olan; birinci ve ikinci sınıf sayılmayan camiler, üçüncü sınıf camilerdir. Bu sınıfa dahil olan camiler **orta büyüklükteki camiler veya çarşı camileridir**. İl, ilçe ve belde merkezlerinde yer alan, cemaat sayısı ve ibadet alanı olarak orta büyüklükte, fonksiyonellik olarak önemli olan camilerdir. Diğer şartları 1. veya 2. sınıf cami olmaya elverişli olduğu halde belde merkezinde bulunması sebebiyle 1. ve 2. sınıf camilere dahil edilmeyen camiler de 3. sınıf cami sayılırlar (Ek Tablo 4).

Bu camilere bir imam-hatip, bir müezzin-kayyım olmak üzere toplam iki görevli verilir. Türkiye'deki camiler içerisinde, bu sınıfa dahil olan ve iki görevli verilmesi öngörülen cami sayısı 10,216'dır. Bu camiler için 10,216'sı imam-hatip, 10,216'sı müezzin-kayyım olmak üzere toplam 20,432 görevli gerekmektedir. Atanacak görevlilerden en az birinin dini yüksek öğrenim mezunu veya hafız olması şartı aranır.

Yapılan analizler sonucunda, iki kadro verilmesi öngörülen 10,216 caminin cemaat sayısı, ibadet alanı, cami derslerine ve yaz kurslarına devam edenlerin sayısı gibi önemli bazı göstergelerine ait ortalamalar hesap edilerek sonuçlar bilgi için Tablo 4'te rapor edilmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Türkiye genelindeki üçüncü sınıf camilerin ortalama olarak; ana ibadet alanı 319 m², cemaat sayıları; sabah namazında 25, diğer vakit namazlarında 41, teravih namazlarında 343, Cuma namazlarında 329 ve bayram namazlarında da 533 olup, yaz kurslarına katılan öğrenci sayısı 52 ve cami derslerine katılanların sayısı da 15'tir. Üçüncü sınıf camilerde yaz kurslarına katılan öğrenci sayısının, ikinci sınıf camilerdekinden daha fazla olması dikkat çekicidir.

Tablo 4 Üçüncü Sınıf Camilere (Çarşı Camilerine veya Orta Büyüklükteki Camilere) ait önemli bazı göstergeler

<i>Göstergeler</i>	<i>Gösterge değerleri</i>
Sabah namazı cemaat sayısı ortalaması	25
Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları cemaat sayısı	41

ortalaması	
Ramazan ayı öğle ve ikindi namazları cemaat sayısı ortalaması	70
Teravih namazı (kadınların da katılımıyla) cemaat sayısı ortalaması	343
Cuma namazı cemaat sayısı ortalaması	329
Bayram namazı cemaat sayısı ortalaması	533
Ana ibadet alanı (ortalama)	319 m ²
Bahçe ve/veya avlu alanı (ortalama)	659 m ²
Yaz kursuna katılan öğrenci sayısı (ortalama)	52
Cami derslerine katılanların sayısı (ortalama)	15

e) DÖRDÜNCÜ SINIF CAMİLER: Mahalle Camileri veya Mescitler ile Köy veya Mezra Camileri

Cami toplam puanı 55 ve daha fazla, Cuma, teravih ve bayram namazlarındaki cemaat sayısı en az 20, ana ibadet alanı en az 75 m² olan, il, ilçe veya belde merkezi dışındaki, beş vakit ibadete açık camiler ile; cami toplam puanı 30 ve daha fazla, Cuma, teravih ve bayram namazı cemaat sayısı en az 15, ana ibadet alanı da en az 50 m² olan ve beş vakit ibadete açık olan, mezradan il merkezine kadar, herhangi bir meskun mahal içerisinde yer alan; birinci, ikinci ve üçüncü sınıf sayılmayan camiler, dördüncü sınıf camilerdir. Bu sınıfa dahil olanlar **mahalle camileri ve mescitler ile** veya **köy ve mezra camileridir**. Özellik ve fonksiyonellik olarak 1., 2. ve 3. sınıf camiler seviyesinde olmamakla birlikte, buldukları bölgede varlığına zaruri ihtiyaç duyulan camilerdir. İl, ilçe ve beldelerde bulunan pek çok mahalle camisi ile köy ve mezralarda bulunan camiler bu sınıfa dahildir (Ek Tablo 4).

Bu camilere bir imam-hatip kadrosu tahsis edilir. CCB'deki verilerin analizi neticesinde, Türkiye genelinde, bir kadro verilmesi öngörülen cami sayısı 57,878'dir. Bu camiler için, tamamı imam-hatip olmak üzere toplam 57,878 kadro gerekmektedir. Atanacak görevlinin dini yüksek öğrenim görmüş veya hafız olması tercih edilir.

Yapılan analizler sonucunda, bir imam-hatip tayin edilmesi öngörülen 57,878 caminin cemaat sayısı, ibadet alanı, cami derslerine ve yaz kursuna devam edenlerin sayısı gibi önemli bazı göstergelerine ait ortalamalar hesap edilerek sonuçlar bilgi için Tablo 5'de belirtilmiştir.

Tablo 5'te sunulduğu gibi, Türkiye genelindeki dördüncü sınıf camilerin ortalama olarak; ana ibadet alanı 148 m², cemaat sayıları; sabah namazında 10, diğer vakit namazlarında 15, teravih namazlarında 106, Cuma namazlarında 91 ve bayram namazlarında da 152 olup, yaz kursuna katılan öğrenci sayısı 18 ve cami derslerine katılanların sayısı da 4'tür.

Tablo 5 Dördüncü Sınıf Camilere (Mahalle Camileri, Mescitler, Köy ve Mezra Camilerine) ait önemli bazı göstergeler

<i>Göstergeler</i>	<i>Gösterge değerleri</i>
Sabah namazı cemaat sayısı ortalaması	10
Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları cemaat sayısı ortalaması	15
Ramazan ayı öğle ve ikindi namazları cemaat sayısı ortalaması	26
Teravih namazı (kadınların da katılımıyla) cemaat sayısı ortalaması	106
Cuma namazı cemaat sayısı ortalaması	91
Bayram namazı cemaat sayısı ortalaması	152
Ana ibadet alanı (ortalama)	148 m ²
Bahçe ve/veya avlu alanı (ortalama)	375 m ²
Yaz kursuna katılan öğrenci sayısı (ortalama)	18
Cami derslerine katılanların sayısı (ortalama)	4

f) BEŞİNCİ SINIF CAMİLER: Cami Olarak Fonksiyonelliğini Kaybedenler

Bu sınıfa dahil olan yerler, özellikleri ve fonksiyonellikleri açısından cami standardının altında kalan mekanlardır. Beşinci sınıf camiler, içlerinde minberi, halısı, kilimi, ses cihazı ve her türlü malzemesiyle, yıl boyu ibadete açık camiler gibidir. Hatta, çevredeki bazı kişiler tarafından zaman zaman açılarak, camide ibadet de edilmektedir. Ancak, bu gibi yerlere imam-hatip görevlendirilse bile, cemaat yönüyle fonksiyonelliklerini büyük ölçüde kaybettiklerinden, caminin ve görevlisinin hizmet sunacağı birkaç kişi dışında cemaat bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla, birkaç kişi de olsa cemaat tarafından, yıl içerisinde zaman zaman açılarak ibadet ediliyor olmaları yönüyle, bu camiler, ibadete kapalı camiler grubunda değerlendirilmemiştir.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, cami toplam puanı 29 ve altında olan yerler bu gruba dahildir. Bu gruptaki camiler genellikle, deprem veya heyelan sebe-

biyle meskun mahal dışında kaldığı halde yıkılmayan veya hemen yakınına imar planına uygun yeni bir cami yapıldıktan sonra fonksiyonelliğini büyük ölçüde kaybeden veyahut da uzun süredir cemaatsiz kalan yerlerdir.

Doğal afetler veya şehirleşme ve benzeri sosyal hareketler sebebiyle, fonksiyonelliğini büyük ölçüde yitiren, beşinci sınıf cami ve mescitlerin Türkiye genelindeki sayısı 1773'tür. Cami olma ve cami olarak kullanılma özelliğini kaybeden bu gibi yerler, belirlenen standartların altında kaldığından, oralara görevli verilmez. Ancak, vakit namazlarının kılınmadığı bu gibi yerlerin bazılarında, Cuma, teravih ve bayram namazlarının kılındığı görülmektedir. Bu gibi yerlerden mahallince de gerekli görülenlerin, tekrar cami ya da mescit olarak kullanılabilir hale getirilmesi mümkündür. Ancak, böyle bir çalışma yapılması halinde, bu gibi yerlere bir imam-hatip görevlendirilebilir.

Yapılan analizler sonucunda, Türkiye'de 5. sınıf cami olup, görevli ve rilmemesi öngörülen 1,773 caminin cemaat sayısı, ibadet alanı, cami derslerine ve yaz kursuna devam edenlerin sayısı gibi önemli bazı göstergelerine ait ortalamalar hesap edilerek sonuçlar bilgi için Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6'da da görüldüğü gibi, cami olma özelliğini kaybeden, 5. sınıf cami veya mescitlerin yerlerin ortalama olarak; ana ibadet alanı 81 m² ve bahçe/avlu alanları da 196 m²'dir. Vakit namazlarında hiç cemaat bulunmazken, bu camilerin bazılarında Cuma, teravih ve bayram namazları hala kılınmaktadır.

Tablo 6 Beşinci Sınıf Camilere (cami olarak fonksiyonelliğini kaybeden yerlere) ait önemli bazı göstergeler

<i>Göstergeler</i>	<i>Gösterge değerleri</i>
Sabah namazı cemaat sayısı ortalaması	0
Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları cemaat sayısı ortalaması	0
Ramazan ayı öğle ve ikindi namazları cemaat sayısı ortalaması	0
Teravih namazı cemaat sayısı ortalaması	4
Cuma namazı cemaat sayısı ortalaması	7
Bayram namazı cemaat sayısı ortalaması	6
Ana ibadet alanı (ortalama)	81 m ²
Bahçe ve/veya avlu alanı (ortalama)	196 m ²
Yaz kursuna katılan öğrenci sayısı (ortalama)	0

Cami derslerine katılanların sayısı (ortalama)	0
--	---

BELLİ MEVSİMLERDE İBADETE AÇIK OLAN CAMİLERİN SINIFLARI VE GÖREVLİ İHTİYAÇLARI

Özellikle son yıllarda gelişip yaygınlaşan modern yaşam tarzının ve şehirleşmenin de etkisiyle, daha çok yaz aylarında kent görünümünü alan, diğer mevsimlerde ise tamamen boşalan tatil beldeleri ve siteler inşa edilmiştir. Öteden beri Türk geleneğinde önemli yeri olan yaylalar, yine son yıllarda birçok ailenin belli mevsimlerde gidip kaldığı önemli yöreler haline almıştır. Bunun yanında, çalışmak amacıyla, genellikle pamuk ya da fındık yörelerine göç eden aileler, o bölgelerde çadır ya da barakalardan kurulu, kent görünümünde yerler oluşturmaktadır.

Bu ve benzeri nüfus hareketlerinden kaynaklanan ihtiyaçlara cevap verebilmek için bu yörelere camiler yapılmıştır. Açık olduğu mevsimlerde bu camiler, sahip oldukları fonksiyonellik bakımından önemlidir.

Belli mevsimlerde ibadete açık olan camiler, M1, M2 ve M3 olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerin sınıflandırılması, cami toplam puanı yanında Cuma namazı cemaat sayısına göre yapılır.¹¹ Belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerin sınıfları, sınıfların özellikleri, kadro sayısı ve kadronun özelliklerini belirten esaslar Ek Tablo 5'te gösterilmiştir.

CBB'de kayıtlı, Türkiye genelindeki 76.922 cami içerisinde, belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerin sayısı 1,424'tür. Belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerin sınıflarına göre dağılımları Tablo 7'de gösterilmiştir.

M1 sınıf camiler: Cami toplam puanı 65 ve üzerinde olup, Cuma namazlarındaki cemaat sayısı minimum 100 olan camilerdir. Bu camiler, ibadete açık olduğu mevsimlerde o bölgenin en önemli camisidir.

İbadete açık olduğu mevsim boyunca M1 sınıf camilere bir imam-hatip ile bir müezzin kayyım görevlendirilir. Tayin edilecek görevlilerden birinin dini yüksek okul mezunu veya hafız olması şarttır.

Belli mevsimlerde ibadete açık olan, M1 sınıf camilerin sayısı 16'dır. M1 sınıf camiler için, açık oldukları mevsimlerde 16'sı imam-hatip, 16'sı

¹¹ Ramazan ayı ve Kurban bayramı henüz yaz mevsimine rastlamadığı için Teravih ve bayram namazlarındaki cemaat sayıları burada gösterge olarak dikkate alınmamıştır.

müezzin-kayyım olmak üzere, toplam 32 mevsimlik geçici görevliye ihtiyaç vardır.

CBB'de mevcut veriler esas alınarak, M1 sınıf camilerle ilgili yapılan analizler sonucunda, bu camilerin ortalama ibadet alanının 317 m², Cuma namazlarındaki ortalama cemaat sayısının ise 360 olduğu görülmüştür.

M2 sınıf camiler: Cami toplam puanı 35-64 arası olup, Cuma namazlarındaki cemaat sayısı 100'ü bulmayan camilerdir. M2 sınıf camiler, mevsim boyunca o yörede açık olmasına ve hizmetine mutlaka ihtiyaç duyulan camilerdir.

İbadete açık olduğu mevsim boyunca bu camilere bir imam-hatip görevlendirilir. Tayin edilecek görevlinin dini yüksek okul mezunu veya hafız olması tercih edilir.

Belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerden 946 tanesi M2 sınıf cami olup, caminin ibadete açık olduğu mevsimlerde toplam 946 imam-hatibin buralarda görevlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu camilerin ortalama ibadet alanı 133 m² olup, Cuma namazlarındaki ortalama cemaat sayısı 65'tir.

M3 sınıf camiler: Cami toplam puanı 34 ve altı olup, özellikleri ve fonksiyonellikleri açısından mevsimlik cami standardının altında kalan yerlerdir. Buralara, ilgili mevsim boyunca imam-hatip görevlendirilmesine ihtiyaç duyulmaz. Ancak Cuma namazı kılınan bu gibi camiler için sadece Cuma namazı için bir görevlendirme yapılması yerinde olur.

Mevsimlik camilerden 462 tanesi M3 sınıf cami olup, belli standartların altında kalması sebebiyle, geçici görevlendirme yapılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu camilerin ortalama ibadet alanı 84 m² olup, Cuma namazlarındaki ortalama cemaat sayısı 22'dir.

Tablo 7 Belli mevsimlerde ibadete açık olan camilerin sınıflarına göre dağılımları ve ihtiyaç duyulan görevli sayıları

<i>Caminin durumu</i>	<i>Cami sayısı</i>	<i>Kadro sayısı</i>		
		<i>İmam-hatip</i>	<i>Müezzin-kayyım</i>	<i>Toplam</i>
M1 sınıf camiler (mevsimlik geçici iki görevli gereken camiler)	16	16	16	32
M2 sınıf camiler (mevsimlik	946	946	0	946

geçici bir görevli gereken camiler)				
M3 sınıf camiler (görevli gerekmeyen, 34 puan ve altı camiler)	462	0	0	0
Toplam	1,424	962	16	978

SADECE RAMAZAN AYINDA İBADETE AÇIK OLAN CAMİLERİN SINIFLARI VE GÖREVLİ İHTİYAÇLARI

Ülkemizde, Ramazan ayı ile birlikte camilerde ve cami eksenli dini faaliyetlerde ciddi ölçüde bir artış ve hareketlilik ortaya çıkar. Teravih namazları başta olmak üzere, camilere giden cemaat sayısında büyük artış gözlenir. Diğer aylardan farklı olarak, kadınlar da vaaz ve mukabele dinlemek, dua etmek, özellikle teravih namazı ve diğer bazı vakit namazlarını kılmak için camiye giderler.

Mevcut camilerin ihtiyaca cevap vermemesi, yatsı namazı ile birlikte 33 rekâtı bulan teravih namazını daha rahat bir ortamda kılabilme isteği gibi nedenlerle, diğer aylarda ibadete kapalı olan mekanlar Ramazan ayında cami olarak kullanılır. Ramazan ayında ortaya çıkan, cami ve cami eksenli din hizmetinin yoğunluğu dikkate alındığında, sadece Ramazan ayında ibadete açılan camilerin o dönemde ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Yaklaşık son 30 yıldan bu yana, sadece Ramazan ayında din hizmeti sunmak üzere, yurt dışına yüzlerce din görevlisi gönderilmesi de bu önemin bir göstergesidir.

Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan camiler, R1, R2 ve R3 olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan camilerin sınıflandırılması, cami toplam puanı yanında Cuma ve teravih namazı cemaat sayısına göre yapılır. Ramazan ayında ibadete açık olan camilerin sınıfları, sınıfların özellikleri, kadro sayısı ve kadronun özelliklerini belirten esaslar Ek Tablo 6'da gösterilmiştir.

Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan camilerin sayısı 2,919'dur. Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan camilerin sınıflarına göre dağılımları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8 Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan camilerin sınıflarına göre dağılımları ve ihtiyaç duyulan görevli sayıları

<i>Caminin durumu</i>	<i>Cami sayısı</i>	<i>Cami sayısı</i>		
		<i>İmam-hatip</i>	<i>Müezzin-kayyım</i>	<i>Toplam</i>
R1 sınıf camiler (Ramazan ayında geçici iki görevli gereken camiler)	6	6	6	12
R2 sınıf camiler (Ramazan ayında geçici bir görevli gereken camiler)	1,267	1,267	0	1,267
R3 sınıf camiler (görevli gerekmeden, 34 puan ve altı camiler)	1,646	0	0	0
Toplam	2,919	1,273	6	1,279

R1 sınıf camiler: Cami toplam puanı 65 ve üzerinde olup Cuma ve teravih namazlarındaki cemaat sayısı ortalaması en az 100 olan camilerdir. Bu camiler, Ramazan ayına mahsus olmak üzere o mahalledeki önemli camiler arasındadır.

Sadece Ramazan ayı için R1 sınıf camilere bir imam-hatip ile bir müezzin kayyım görevlendirilir. Tayin edilecek görevlilerden birinin dini yüksek okul mezunu veya hafız olması tercih edilir.

Sadece Ramazan ayında ibadete açık olan, R1 sınıf camilerin sayısı 6'dır. R1 sınıf camilere, Ramazan ayı için 6'sı imam-hatip, 6'sı müezzin-kayyım olmak üzere, toplam 12 geçici görevliye ihtiyaç vardır. Bu camilerin ortalama ibadet alanı 304 m² olup, Cuma ve teravih namazlarındaki ortalama cemaat sayısı 233'tür.

R2 sınıf camiler: Cami toplam puanı 35-64 arası olup, Cuma ve teravih namazlarındaki cemaat sayısı ortalaması 100'ü bulmayan camilerdir. R2 sınıf camiler, Ramazan ayında o yörede açık olmasına ve hizmetine ihtiyaç duyulan camilerdir.

R2 sınıf camilere, Ramazan ayında bir imam-hatip görevlendirilir. Tayin edilecek görevlinin dini yüksek okul mezunu veya hafız olması tercih edilir.

Ramazan ayında ibadete açık olan camilerden 1,267 tanesi R2 sınıf camisi olup, caminin ibadete açık olduğu Ramazan ayı için toplam 1,267 imam-hatibin buralarda görevlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu camilerin ortalama

ibadet alanı 121 m² olup, Cuma ve teravih namazlarındaki ortalama cemaat sayısı 33'tür.

R3 sınıf camiler: Cami toplam puanı 34 ve altı olup, özellikleri ve fonksiyonellikleri açısından istenen standartların altında kalan, dolayısıyla Ramazan ayında açık bulundurulmasına ve görevli verilmesine gerek olmayan camilerdir. Ancak Cuma namazı kılınan bu gibi camiler için Ramazan ayında sadece Cuma namazı için bir görevlendirme yapılması yerinde olur.

Ramazan ayında ibadete açık olan camilerden 1,646 tanesi R3 sınıf cami olup, belli standartların altında kalması sebebiyle, geçici görevlendirme yapılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu camilerin ortalama ibadet alanı 91 m² olup, Cuma ve teravih namazlarındaki ortalama cemaat sayısı 16'dır.

İBADETE KAPALI OLAN CAMİLER

İbadete kapalı olan camiler, içindeki halı, kilim, ses cihazı ve benzeri malzemeleri boşaltılmış, halen kapalı yerlerdir. Buralar, daha önceleri cami veya mescit oldukları için başka bir gayeyle de kullanılmamakta, terk edilmiş bina görünümünde durmaktadır. Bu yönüyle, ibadete kapalı olan camiler, yıl boyu ibadete açık olan 5. sınıf camilerden (cami olarak fonksiyonelliğini kaybeden yerlerden) farklıdır. Zira 5. sınıf camiler, her yönüyle yıl boyu ibadete açık camiler gibi görünmekle birlikte, cemaat yönüyle fonksiyonelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş yerlerdir.

Tamamen ibadete kapalı olan camiler genellikle, göç, heyelan, baraj yapımı ve imar uygulaması gibi sebeplerle, meskun mahal dışında kalmış ve cemaatsiz duruma düşmüş camilerdir. Ayrıca hemen yakınına yeni bir cami yapıldığı halde yıkılmayan, fiziki özellikleri yönüyle de cami olarak kullanılmaya elverişli bulunmayan, dolayısıyla içerisinde ibadet edilmeyen yerler de ibadete kapalı cami binaları olarak durmaktadır.

Türkiye genelinde ibadete kapalı olduğu tespit edilen cami sayısı 1,494'tür. Bu camilerden 949'unun tamamen ibadete kapalı olduğu anlaşılmıştır. Geri kalan 505 cami, gerek fiziki durumu, gerekse çevre özellikleri bakımından tekrar ibadete açık hale getirilmeye müsait görünmektedir. Ancak bu gibi camiler hakkında mahallince yapılacak değerlendirme ve talep doğrultusunda hareket edilmesi yerinde olacaktır.

İbadete kapalı olan camilere görevli verilmesi söz konusu değildir.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma, Türkiye’deki camilerin fonksiyonellikleri (önem ve özellikleri) açısından gruplandırılması, sınıflandırılması ve görevli ihtiyaçlarının belirlenmesi konusuna ışık tutmak üzere gerçekleştirilmiş ilk ve en kapsamlı öncü bir çalışmadır. Camilerin puanlandırılması ve çoklu analiz yöntemiyle grup ve sınıflarının belirlenmesi şeklindeki teorik bir altyapı ve analiz tekniklerine dayanan bu çalışma, 2002 yılı itibariyle Türkiye genelinden toplanan gerçek veriler kullanılarak yapılması yönüyle de bir ilktir. Esas alınan teorik altyapının ve kullanılan yöntemin, pilot illerde yapılan alan araştırmalarıyla gözlemlenerek kontrol edilmesi de, bu çalışmanın ve elde edilen sonuçların güvenilirlik ve geçerliliği bakımından önemli bir husustur.

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde, 2002 yılı itibariyle Türkiye genelinde, 71,085’i yıl boyu, 1,424’ü belli mevsimlerde, 2,919’u sadece Ramazan ayında ibadete açık, 1,494’ü de tamamen ibadete kapalı olmak üzere toplam 76,922 cami bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye’deki camilerin grup ve sınıflarına göre dağılımları ile öngörülen görevli sayıları Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9 Yıl boyu ibadete açık olan camilerin sınıflarına göre dağılımları ve ihtiyaç duyulan görevli sayıları

<i>Caminin durumu</i>	<i>Cami sayısı</i>	<i>Görevli sayısı</i>		
		<i>İmam-batip</i>	<i>Müezzin-kayyım</i>	<i>Toplam</i>
1 Görevli gerektiren camiler	57,878	57,878	0	57,878
2 Görevli gerektiren camiler	10,216	10,216	10,216	20,432
3 Görevli gerektiren camiler	927	1,854	927	2,781
4 Görevli gerektiren camiler	291	582	582	1,164
Görevli gerektirmeyen camiler (29 puan ve altı)	1,773	0	0	0
Toplam	71,085	70,530	11,725	82,255

Yıl boyu ibadete açık olan 71,085 camiden, 1,773 adet beşinci sınıf camileri (cami olarak fonksiyonelliğini kaybedenleri) çıkardığımızda, geriye kalan 69,312 caminin, fonksiyonel bir şekilde yıl boyu ibadete açık olduğu görülmektedir.

Geriye kalan 7,610 camiden 2,919’u sadece Ramazan ayında, 1,424’ü de belli mevsimlerde olmak üzere toplam 4,343 camide yılın sadece belli ay ve mevsimlerinde ibadet yapılmaktadır. Bununla birlikte, 1,773’ü cami olarak

fonksiyonelliğini kaybeden, 1,494'ü de ibadete kapalı olan toplam 3,267 caminin ise, ibadethane olarak kullanılma özelliğini yitirdiklerini belirtmemiz gerekir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi web sitesinin "tanıtım/sayısal bilgiler" bölümünde, 2007 yılı Ekim ayı itibariyle, Türkiye'de 66,862'si kadrolu, 11,746'sı kadrosuz, toplam 78,608 caminin bulunduğu belirtilmektedir.¹² 2002 yılıyla karşılaştırıldığında, aradan geçen beş yıl içerisinde Türkiye'deki cami sayısında 1,686 artış olduğu görülmektedir. Her yıl yaklaşık 1,500 caminin yapıldığı 1980'li ve 1990'lı yıllarla karşılaştırıldığında, 2002 yılından 2007 yılına kadar, geçen 5 yıllık zaman dilimi içerisinde sadece 1,686 yeni caminin yapılmış olması dikkat çekicidir. Bu durum ayrıca, çalışmamızda kullanılan 2002 yılına ait verilerin, yeni yapılan 1,686 cami dışında geri kalan camilerin %98'ini içine aldığı ve bu çalışmada kullandığımız CBB verilerinin halen geçerli olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Yapmış olduğumuz bu araştırma ile camilerin, devamlı surette ve geçici (kısmi zamanlı) olmak üzere iki ayrı statüde görevliye ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.¹³ Buna göre;

a) Camilerin devamlı statüde görevli ihtiyacı ve dağılımı şöyledir: Yıl boyu fonksiyonel bir şekilde ibadete açık olan, 1., 2., 3. ve 4. sınıf camiler için **70,530'u imam-hatip, 11,725'i müezzin-kayyım** olmak üzere **toplam 82,255 cami görevlisine** ihtiyaç duyulmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığının 2007 yılındaki mevcut kadro durumuna bakıldığında, toplam imam-hatip kadro sayısının 63,717 olduğu, buna karşılık müezzin kayyım kadro sayısının ise 10,546 olduğu görülmektedir. Yapmış olduğumuz çalışmada öngördüğümüz müezzin-kayyım sayısının 11,725 olduğu dikkate alındığında, Başkanlığın müezzin-kayyım ihtiyacını karşılamak için yaklaşık 1,200 müezzin-kayyım kadrosuna daha gereksinim duyduğu görülmektedir. Başkanlığın imam-hatip ihtiyacını karşılamak için ise yaklaşık

¹² Bkz. <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/default.asp>, erişim: 10/10/2007.

¹³ Bu çalışmanın ilk hali 2002 yılında gerçekleştirilerek rapor haline getirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığına sunulan söz konusu raporda, bu husus özellikle vurgulanmıştır. Bkz. Ahmet Onay (2002) *Camilerin Puanlandırılması, Sınıflandırılması ve Norm Kadro İhtiyaçlarının Tespitine İlişkin Proje Sonuç Raporu*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.

7,000 imam-hatip kadrosuna daha ihtiyacı vardır. Son beş yılda yeni yapılan camiler de eklenince bu gereksinimin bir miktar daha artmış olması gerekir.¹⁴

Diğer taraftan, 2007 yılındaki kadrolu cami sayısının 66,862 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 2002 yılında, fonksiyonel bir şekilde yıl boyu ibadete açık olan 69,312 camiden 2,450'sinin hala kadrosuz olduğu, dolayısıyla da görevlisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵

b) Camilerin geçici (kısmi zamanlı) statüde görevli ihtiyacı ve dağılımı ise şöyledir: Belli mevsimlerde ibadete açık olan 1,424 cami için; 962 imam-hatip, 16 müezzin-kayyım olmak üzere toplam **978 mevsimlik geçici görevliye** ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere, 2007 yılında, konuyla ilgili bir Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılmış olması, ilk hali 2002 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına bir rapor olarak sunulan bu çalışmamızın değeri açısından da önemlidir.¹⁶

Sadece Ramazan ayında ibadete açık 2,919 cami için; 1,273 imam-hatip, 6 müezzin-kayyım olmak üzere toplam **1,279 geçici Ramazan görevlisi** gerekmektedir.

c) Son olarak, 1494'ü ibadete kapalı, 1,773'ü cami olarak fonksiyonelliğini kaybeden 5. sınıf cami, 1,646'sı Ramazan aylarında kullanılan R3 sınıf

¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2005 yılında hazırlayarak milletvekillerine ve bazı kurumlara gönderdiği 32 sayfalık "Sorunlar – Öneriler" isimli kitapçığın 'Sayıların Dili ile Diyanet İşleri Başkanlığı' başlıklı bölümünde camilerdeki kadro yetersizliğinin hangi boyutlara ulaştığı üzerinde durulmuştur. 1990 yılından bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı'na kadro tahsis edilmediği hatırlatılarak, her yıl yaklaşık bin 700 personelin emekli olduğuna, bin 500 civarında personelin ise istifa, ölüm, kurum değişikliği gibi sebeplerle ayrılmakta olduğuna işaret edilmiş, bu sebeplerle boş kadro sayısının Nisan-2005 tarihi itibarıyla 16 bin 865'e ulaştığı belirtilmiş ve "Kadro ihtiyacı her geçen yıl daha da artmakta ve kadrosuz camiler hızla çoğalmaktadır." denilmiştir. Ayrıca kitapçıkta, her yıl ortalama 500 yeni caminin inşa edildiği, halen 22 bin 780 caminin görevlisinin bulunmadığı belirtilerek, yılda 4 bin 200 din görevlisine ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiş ve "Bu ihtiyaç karşılanmadığı takdirde gelecek 10 yıl göz önüne alındığında kadroların yarısı boşalmış olacaktır." denilmiştir.

¹⁵ Karşılaştırma için bakınız <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp>, erişim: 10/10/2007.

¹⁶ 17/01/2007 günlü ve 26406 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2006/11528 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile, Diyanet İşleri Başkanlığı'na 500 adet kısmi zamanlı geçici imam hatip görevlendirilmesine imkan tanınmıştır. Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararında, kısmi zamanlı geçici imam-hatiplerin il ve ilçe müftülüklerince ihtiyaca göre belirlenen görev yerlerinde, en fazla 11 ay çalıştırılabilecekleri ve gerektiğinde görev yerlerinin de il içerisinde değiştirilebileceği belirtilmiştir.

camii ve 462'si de belli mevsimlerde kullanılan M3 sınıf camii olmak üzere toplam 5,375 camii için ne devamlı, ne de geçici süreyle görevlendirme yapılmasına gerek yoktur.

DEĞERLENDİRME

Camilerin gruplandırılması ve sınıflandırılması, bir taraftan camilerin özellikleri, buldukları çevre ve cemaat yapıları hakkında pek çok faktörle ilgili sağlıklı veri toplamayı, diğer taraftan da toplanan verilerin belli yöntem ve tekniklere dayalı analizini gerektiren, stratejik öneme haiz bir çalışmadır. Çalışma sonuçlarının uygulamaya yansıtılması, din hizmetlerinin temelini oluşturan camii hizmetlerinin geleceğine uzun vadede yön verecektir. Camilerin grup ve sınıflarının ortaya konulması, oralarda sunulacak hizmetin ve hizmetlilerin nitelik ve niceliğinin belirlenmesinde olduğu kadar, sunulan ve sunulması gereken hizmetin kalite standartlarının tayin edilmesi ve yükseltilmesi bakımından da önemlidir.

Camilerin grup ve sınıfları hakkında yeterli veri ve donanıma sahip olması halinde Diyanet İşleri Başkanlığı, hem camii hizmetleri, hem de niteliklerine göre görevli ihtiyacı yönlerinden daha gerçekçi, uzun vadeli (stratejik) planlamalar yapma ve hizmet politikaları geliştirme imkanlarını elde edebilecektir. Böylece, başta camii hizmetleri olmak üzere, bir yandan din hizmetlerindeki kalite ve verimlilik artırılırken, bir yandan da istihdamın ve kamu kaynaklarının akılcı ve yerinde kullanımını sağlanmış olacaktır.

Camilerin grup ve sınıflarının belirlenmesi hususunun bu güne kadar yeterince önemsendiğini söylemek pek de mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı hangi grup ve sınıflarda ne kadar camii bulunduğu, hangi grup ve sınıf camilerde hangi hizmetlerin ön planda olduğu veya olması gerektiği hususlarında objektif bir öngörüye sahip olamadığı gibi, nerelerde, hangi niteliklerde ve ne kadar görevliye ihtiyaç duyduğu konusunda da objektif öngörülerde bulunma zorluğuyla karşı karşıyadır. Bu sebeple Başkanlık, camii ve camii görevlileriyle ilgili olarak, bugün hangi hizmetleri yapabildiği, hangilerini yapamadığı, hangilerini geliştirmesi gerektiği, personel ve ibadet yeri gereksinimlerini nereden, ne şekilde karşılayacağı, konularında envanter çıkarmada ve performans hedefleri belirlemede de ciddi güçlüklerle karşı karşıya bulunduğu görülmektedir.

Türkiye'de, camilerle ilgili istihdam politikalarının, halkın camii yapımına bağlı, kontrolsüz bir seyir izlediğini söylemek yanlış olmaz. Mevcut fiili

durumun doğal sonucu olarak, Başkanlığın camilerle ilgili istihdam politikası da bu güne kadar, yeni yapılan camilere kadro alma ve kadrolu camilere görevli tayin etme fonksiyonunun dışına çıkamadığı anlaşılmaktadır. Ancak, halktan toplanan yardımların birkaç haneli yerlere, 200 kişilik, çift minareli cami yapılması gibi uç örneklerin ortaya çıkmasına seyirci kalınarak, sonra da bu gibi yerlere kadro talebiyle gelindiğinde, günü kurtarmak için palyatif tedbirlerle hareket edilemeyeceği, dolayısıyla yarın ne olacağı belli olmayan bir düzlemde daha fazla durulamayacağı bir gerçektir.

Ortaya konulan bu ve benzeri olumsuzlukların bundan böyle yaşanmaması ve cami eksenli din hizmetlerinde ileriye yönelik açılımlar sağlanması gibi hususlara ışık tutmak üzere bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu amaçlarla ortaya konularak geliştirilen bu proje Başkanlıkça desteklenmiştir.

Camilerin grup ve sınıflarının belirlenmesi, oralarda istihdam edilecek görevlilerin sayı ve niteliklerinin belirlenmesinde yol gösterici olacaktır. Bütün cami görevlilerinin ilahiyat fakültesi mezunu ve hafız olması elbette tercih edilir; ancak, ulu camilerde ve merkezi büyük camilerde görevli iki imamdan en az birinin ilahiyat fakültesi mezunu olması, iki müezzinden de en az birinin hafız olması gerektiği hususu tartışmasızdır. Çalışmamızda öngörülen bu nitelikler, hizmetin gereklerine ve duyulan ihtiyaca göre genişletilip daraltılabilir. Yapılacak bu belirleme sayesinde, bugün hangi nitelikte, nerede ve ne kadar görevliye ihtiyaç duyulduğu belirlenebileceği gibi, 5 yıl veya 10 yıl sonrası için de performans hedefleri konulabilir ve objektif öngörülerde bulunulabilir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın sonuçları esas alındığında, yıl boyu ibadete açık olan camilerden; dört görevli gerektiren 291 adet birinci sınıf caminin en az ikişer görevlisinin; üç görevli gerektiren 927 adet ikinci sınıf caminin de en az ikişer görevlisinin ve iki görevli gerektiren 10,216 adet üçüncü sınıf caminin birer görevlisinin ilahiyat fakültesi mezunu olması gerekir. Camilerde iyi ve kaliteli bir din hizmeti sunmak için belirlenen bu asgari eğitim şartı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca bir politika olarak benimsendiğinde, bugün için anılan camilerde görevlendirilecek imamların en az 12,652'sinin ilahiyat fakültesi mezunu olması lazımdır.

Din hizmetlerine ve özel olarak da cami hizmetlerine yönelik olarak geliştirilecek hizmet politikalarıyla, 5 yıl ve 10 yıl sonrası için belirlenen hizmet standartlarına ve bu hizmetleri yerine getirecek görevlilerin niteliklerine iliş-

kin olarak da aynı şekilde öngörülerde bulunulabilir. Bu yönde yapılacak planlama ve öngörüler, Başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, ilahiyat fakültelerinin hem öğrenci sayıları, hem de ders içerikleri ile din hizmetlerine yönelik ihtisas programları geliştirmelerine ışık tutacaktır. Ancak bu güne kadar, bu yönde öngörülerde bulunulamaması ve belirttiğimiz planlamaların yapılamaması veya yapılan planlamaların objektif verilerin ötesinde afaki öngörülere dayanıyor olması sebebiyle, imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinin öğrenci sayıları ile ders içeriklerine yönelik planlamalar da aydınlık bir zemine oturtulamamış görünmektedir. Dolayısıyla, modern din hizmetlerinin belkemiğini oluşturan cami hizmetleriyle yakından ilgili olan bu konunun, genellikle farklı düzlemlerde ve kimi zaman da, popülist politikaların tartışma malzemesi olma seviyesine kadar indirildiğini söylemek mümkündür.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf camilerde istihdam edeceği ilahiyat fakültesi mezunu görevlilerin sayısı bugün itibarıyla 13 binler civarında olduğunu belirttik. Bunun yanında, Başkanlığın müftü, vaiz, din hizmetleri uzmanı gibi kadrolardaki personelin ilahiyat fakültesi mezunu olması gerektiği tartışmasızdır. Halihazır mevzuat gereği, bu gibi görevlerde istihdam edilecek personelde, öğrenim durumu itibarıyla en az ilahiyat fakültesi mezunu olması şartı aranmakta ve bu konumda olanların sayısı da yaklaşık 3 binler civarındadır. Ayrıca, sayıları 7 binin üzerinde olan Kur'an kursu öğreticilerinin de en az ilahiyat fakültesi mezunu olmasındaki lüzum, izahtan varestedir. Dolayısıyla, Başkanlığın mevcut kadroları için istihdamına ihtiyaç duyduğu ilahiyat fakültesi mezunu personel sayısı, yaklaşık 13,000'i camilerde olmak üzere, toplam en az 23.000 civarındadır. Ancak, şu anda Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan ilahiyat fakültesi mezunlarının sayısının 6,850 civarında olduğu görülmektedir.¹⁷ Bu durumda Başkanlık, söz konusu mevcut kadrolarda ihtiyaç duyduğu ilahiyat fakültesi mezunu görevli sayısının yaklaşık %30'unu karşılayabilmekte ve geri kalan %70'ini de imam hatip lisesi mezunu görevlilerle yürütmeye çabalamaktadır.

Her yıl, Türkiye'deki bütün ilahiyat fakültelerine alınan öğrenci sayısı binin altındadır. Bu öğrencilerin ortalama %60'ı kızdır. Geri kalan %40 oranındaki erkek öğrencinin de yaklaşık en az dörtte biri din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği bölümlerinde okumaktadır. Şu durumda, öğretmenlik

¹⁷ Bkz. <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/default.asp>, erişim: 13/12/2007.

bölümleri hariç her yıl ilahiyat fakültelerine giren erkek öğrenci sayısı 300'ler civarında olduğu varsayıldığında, Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyaç duyduğu yaklaşık 23,000 ilahiyat fakültesi mezunu eleman ihtiyacından açıkta kalan %70'ini yani yaklaşık 16,000 ilahiyat mezununu nasıl ve nereden karşılayacağı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta böyle devam etmesi halinde, çok yakın bir gelecekte müftü, vaiz ve din hizmetleri uzmanı gibi kadrolarda çalışacak ilahiyat fakültesi mezunlarını bulmak bile güç hale gelebilecektir. Ya imam hatip lisesi mezunlarıyla bu görevler yürütülmeye devam edilecek, ya da bugün farklı hizmet kollarında zaman zaman dile getirildiği gibi, dışarıda ilahiyat eğitimi alanların önünü açan düzenlemelere benzer olasılıkları bile tartışma gündemine getirmek isteyenler olabilecektir. Dolayısıyla bu hususun **ivedilikle** ele alınarak, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu ve İlahiyat fakülteleriyle müşterek bir eylem planı geliştirilmesinin önem arz ettiğini belirtmek isteriz.

Ülkemizde yaşanan hızlı şehirleşmenin getirdiği sosyal değişim, ibadet alanlarının yapım ve kullanımından, din görevlisine duyulan ihtiyaca kadar, dini yaşam biçiminde de önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle son yıllardaki tarım politikalarının geleneksel yaygın tarımdan, modern ve yoğun (*intensive*) tarıma geçişi destekleyici şekilde değişmesi, köylerde yaşayan nüfusun önemli ölçüde azalması sonucunu doğurmuştur. Buna karşılık, 5-10 hatta 20-30 işçinin çalıştığı küçük işletmeler şeklinde ortaya çıkan, balıkçılık, hayvancılık gibi tesislerle, köy ürünlerinin üretim, ambalajlama ve satışlarının yapıldığı cazibe merkezleri ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, büyük şehirlere çok yakın ve çok uzak olmayan, takriben 100-250 km mesafedeki köylerin pek çoğu, yaz aylarında tatil beldesi gibi dolup taşarken, kış aylarında bu gibi köylerde yaşayan birkaç aileden başkasını bulmak adeta imkansız hale gelmiş görünmektedir.

Sosyal hayatta görülen bu değişimin dini hayatı da etkilediği görülmektedir. Bu cümleden olarak, 2000'li yılların başlarına kadar daha çok yaylalar, tatil yöreleri ve mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak konakladıkları bölgeler için tespit edip tanımladığımız **mevsimlik camiler**, aradan geçen 5-6 yılın sonunda çok daha önemli bir vaka olarak karşımıza çıkmış bulunmaktadır. Öyle ki, "camilerin grup ve sınıflarının belirlenmesi" ile ilgili bu çalışmanın bugün ve bundan beş yıl sonra güncellenmesi halinde, pek çok köy camisinin mevsimlik camiler haline dönüştüğü gerçeğiyle çok hazırlıksız olarak karşı karşıya kalınacaktır. Bu sosyal değişime paralel olarak, köylerdeki

camii eksensel din hizmetlerinin yerine getirilmesi için hizmet anlayışında yeni açılımların getirilmesi lüzumu kendini hissettirmektedir. Bu cümleden olarak, birkaç aile de olsa bu gibi köylerde yaşayanların gerekli durumlarda dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere “gezici imam” veya “alo imam” şeklinde formüle edilebilecek, yeni hizmet anlayışı için gerekli alt yapı çalışmalarının şimdiden başlatılması zaruri görünmektedir. Çünkü, bu gibi yerlerde cemaatin kalabalık olduğu yaz mevsimleri dışında bir kadronun yıl boyu tutulması din hizmeti açısından gerekli olmadığı gibi, ekonomik de değildir. Ancak, birkaç aile bile olsa, orada yaşayanların cenaze, hatim ve mevlit gibi gerekli hallerde ihtiyaç duydukları din hizmetinin karşılanabilmesi için kendilerine bir telefon kadar yakın din görevlilerinin hizmet vereceği sağlıklı bir mekanizmanın oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Diğer taraftan, camilerin grup ve sınıflarının belirlenmesi, camilere göre yapılan hizmetin önem ve özelliği bakımından bir gösterge niteliği taşıyacaktır. Bu durum aynı zamanda, cami görevlilerinin işe alınması, görevde yükselmesi ve ücretlendirilmesi bakımından, daha objektif kıstasların belirlenmesine yardımcı olacaktır. Eğitim ve benzeri nitelikler yanında, tecrübe, kıdem ve başarı gibi kriterleri esas alarak gerçekleştirilecek işe alma, terfi ve ücretlendirme politikaları sayesinde, çalışanların görev memnuniyet düzeyleri de yükseltilmiş olacaktır.

Bu çerçevede, 291 adet birinci sınıf camide vazife yapacak ilahiyat fakültesi mezunu ve hafız imam-hatip kadrolarındaki görevlilere il müftüsü düzeyinde, 927 adet ikinci sınıf camide aynı nitelikteki kadrolardaki görevlilere ise ilçe müftüsü düzeyinde maaş ve özlük hakları öngörülmesi cami görevlileri kadar, cami cemaati için de daha anlamlı gelecektir. Aynı zamanda bu, hem yapılacak görevin önemine, hem de vakaya uygun bir ücretlendirme politikası olacaktır.

Camilerin grup ve sınıflarının belirlenmesi, camilerde yapılan ve yapılması gereken vaaz ve cami dersleri gibi faaliyetlerden hangilerinin hangi grup ve sınıf camilerde, hangi düzeyde yapılacağına belirlenmesine imkan verecektir. Cami dersleri ile isteyenlere dini bilgiler öğretilmesi gibi faaliyetler, orada görev yapan kişilere bağlı olmaktan çıkarak kurumsallaşması, hem görevliler hem de toplum açısından önemlidir. Çünkü, hangi grup ve sınıf camilerde hangi hizmetlerin kurumsal bir ciddiyet ve devamlılıkla yürütüldüğünün bilinmesi, orada vazife alacak görevliler açısından bir ön kabul ve motivasyon sebebi olacaktır. Aynı şekilde, başta cami cemaati olmak üzere,

toplumun değişik kesimlerinden din hizmetlerine ilgi duyanlar da, kurumsal ciddiyet içerisinde neyi nerede bulabileceğini önceden bilme imkanına sahip olabilecektir.

Sonuç itibariyle, kısa, orta ve uzun vadeli planların yapılarak hayatın ona göre şekillendirildiği bugünkü modern dünyada, on binlerce devasa yapısı ve oralarda vazife yapan cami görevlileri bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, bu çalışmada konu ettiğimiz, camileri gruplandırma ve sınıflandırma işini bir an önce gerçekleştirmesi önem arz eden bir husustur. Bu amaca yönelik olarak, 2002 yılında yaptığımız alan araştırması, aradan geçen 5 yıl içerisinde camilerde ve cemaat sayılarında meydana gelen değişiklikler ile yeni yapılan yaklaşık 1,650 cami de eklenmek suretiyle güncellenebilir. Yapılacak güncellemeyle elde edilecek veriler üzerine, bu çalışmada detaylarını açıkladığımız gruplandırma ve sınıflandırma modeli tatbik edilebilir. Hatta bu güncelleme işi 5 veya 10 yıl gibi belli aralıklarla tekrar edilebilir.

Bu çalışmaların sonuçlarına göre Diyanet İşleri Başkanlığı, geliştireceği hizmet politikaları doğrultusunda, kısa, orta ve uzun vadeli plan ve öngörülerıyla, modern dünyadaki kurumsallaşma ve hizmet sürecinde kendine daha sağlam ve güçlü bir zemin hazırlamış olacaktır. Bu çalışmaların tatbiki sonuçları, aynı zamanda ilahiyat fakültelerini doğrudan ve pek çok kesimi de dolaylı olarak ilgilendirecektir.

EK TABLOLAR

Ek Tablo 1. Caminin **cemaat durumunun** puanlanmasında esas alınan maddeler, puan detayları ve madde puan değerleri.

<i>Sıra No</i>	<i>Cemaat duruma ilişkin puanlamada esas alınan Cami Bilgi Formu (CBF) maddeleri</i>	<i>Puan detayları</i>	<i>Madde puan değeri</i>
1.	Caminin ibadete açık olduğu aylar	Sadece Ramazan ayında : 2 Belli mevsimlerde : 3 Yıl boyu (12 ay) : 5	5
2.	İbadete açık olduğu vakitler	Sadece Cumaları : 1 İki vakit : 2 Üç vakit : 3 Dört vakit : 4 Beş vakit : 5	5
3.	Yaz aylarında sabah namazı cemaat sayısı	1-5 arası : 1 6-15 arası : 2 16-30 arası : 3	4

		31 ve üstü : 4	
4.	Yaz aylarında öğle namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
5.	Yaz aylarında ikindi namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
6.	Yaz aylarında akşam namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
7.	Yaz aylarında yatsı namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
8.	Kış aylarında sabah namazı cemaat sayısı	1-5 arası : 1 6-15 arası : 2 16-30 arası : 3 31 ve üstü : 4	4
9.	Kış aylarında öğle namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
10.	Kış aylarında ikindi namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
11.	Kış aylarında akşam namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
12.	Kış aylarında yatsı namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
13.	Ramazan ayında sabah namazı cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
14.	Ramazan ayında öğle namazı cemaat sayısı	1-30 arası : 1 31-100 arası : 2 101-250 arası : 3 251 ve üstü : 4	4
15.	Ramazan ayında ikindi namazı cemaat sayısı	1-30 arası : 1 31-100 arası : 2 101-250 arası : 3 251 ve üstü : 4	4
16.	Ramazan ayında akşam namazı cemaat sayısı	1-30 arası : 1 31 ve üstü : 2	2

17.	Teravîh namazlarında cemaat sayısı	1-30 arası : 1 31-100 arası : 2 101-250 arası : 3 251 ve üstü : 4	4
18.	Cuma namazlarında cemaat sayısı	3-50 arası : 1 51-200 arası : 2 201-500 arası : 3 501-1000 arası : 4 1001-2000 arası : 5 2001 ve üstü : 6	6
19.	Bayram namazlarında cemaat sayısı	3-50 arası : 1 51-200 arası : 2 201-500 arası : 3 501-1000 arası : 4 1001-2000 arası : 5 2001 ve üstü : 6	6
20.	Vakit namazlarına kadın cemaat gelir mi?	Hiç gelmez : 1 Bazen gelir : 2 Çoğu zaman gelir : 3 Her zaman gelir : 4	4
21.	Teravîh namazlarına kadın cemaat gelir mi?	Hiç gelmez : 1 Bazen gelir : 2 Çoğu zaman gelir : 3 Her zaman gelir : 4	4
22.	Teravîhlere gelen ortalama kadın cemaat sayısı	1-10 arası : 1 11-30 arası : 2 31-100 arası : 3 101 ve üstü : 4	4
23.	Camide yaz kursu açılıyor mu?	Hayır : 1 Evet : 2	2
24.	Yaz kursu açıldıysa, bir yılda katılan öğrenci sayısı	30'dan az : 1 30 ve üstü : 2	2
25.	Camî dersi açılıyor mu?	Hayır : 1 Evet : 2	2
26.	Bir yıl içerisinde camide düzenlenen mevlit ve hatim programlarının sayısı	1-5 arası : 1 6 ve üstü : 2	2
TOPLAM			100

Ek Tablo 2. Caminin fiziki durumunun puanlanmasında esas alınan maddeler, puan detayları ve madde puan değerleri.

Sıra No	Fiziki duruma ilişkin puanlamada esas alınan Cami Bilgi Formu (CBF) maddeleri	Puan detayları	Puan değeri
1.	Yapı camî ya da mescit olarak mı inşa edildi?	Hayır : 5 Evet : 10	10
2.	Camînin ana ibadet alanı (metrekare olarak)	50 m ² 'den küçük : 1 51-100 m ² arası : 2 101-250 m ² arası : 3	15

		251-500 m ² arası : 5 501-1000 m ² arası : 8 1001-1500 m ² arası : 12 1501 m ² 'den büyük : 15	
3.	Caminin son cemaat mahalli var mı?	Hayır : 1 Evet : 3	3
4.	Son cemaat mahalli varsa, alanı	20 m ² 'den küçük : 1 21-50 m ² arası : 2 51-100 m ² arası : 3 101 m ² 'den büyük : 4	4
5.	Caminin avlusu var mı?	Hayır : 1 Evet : 3	3
6.	Avlu varsa, alanı	50 m ² 'den küçük : 1 51-100 m ² arası : 2 101-200 m ² arası : 3 201 m ² 'den büyük : 4	4
7.	Caminin bahçesi var mı?	Hayır : 1 Evet : 3	3
8.	Bahçe varsa, alanı	100 m ² 'den küçük : 1 101-250 m ² arası : 2 251 m ² 'den büyük : 3	3
9.	Merkezi vaaz sistemine bağlı mı?	Hayır : 1 Evet : 3	3
10.	Erkekler için abdest alma yeri musluk sayısı	5'den az : 1 6-10 arası : 2 11-15 arası : 3 16'dan fazla : 4	4
11.	Kadınlar için abdest alma yeri musluk sayısı	1 : 1 2 : 2 3 ve daha fazla : 3	3
12.	Erkekler için tuvalet kabin sayısı	5'den az : 1 6-10 arası : 2 11-15 arası : 3 16'dan fazla : 4	4
13.	Kadınlar için tuvalet kabin sayısı	1 : 1 2 : 2 3 ve daha fazla : 3	3
14.	Cami kubbeli mi?	Hayır : 2 Evet : 4	4
15.	Minaresi var mı?	Hayır : 1 Evet : 4	4
16.	Caminin ısıtma sistemi var mı?	Hayır : 1 Evet : 2	2
17.	Caminin lojmanı var mı?	Hayır : 1 Evet : 5	5
18.	Caminin yapı tarzı	Ahşap : 1 Kerpiç : 2 Taş : 4 Betonarme : 5 Diğer : 3	5

19.	Apartman veya iş hanı içerisinde ise kaçınıcı kattadır?	Zemin (bodrum) kat : 1 Giriş kat : 2 Çatı kat : 3 Diğer katlar : 4	4
20.	Cami ve 200m çevresinde son 50 yılda hiç heyelan (toprak kayması oldu mu?)	Evet : 1 Hayır: 3	3
21.	Cami (mescit) son 15 yıl içerisinde hiç su (kanalizasyon) ya da sel baskınına uğradı mı?	Evet : 1 Hayır: 3	3
22.	Bu cami yabancı turistlerin ziyaret yerleri arasında mıdır?	Hayır : 1 Evet : 8	8
TOPLAM			100

Ek Tablo 3. Caminin çevre özelliklerinin puanlanmasında esas alınan maddeler, puan detayları ve madde puan değerleri.

<i>Sıra No</i>	<i>Çevre duruma ilişkin puanlamada esas alınan CBF maddeleri</i>	<i>Puan detayları</i>	<i>Puan değeri</i>
1.	Caminin özelliği	Mescit : 8 Mahalle camisi : 10 Köy camisi : 20 Merkez cami : 20 Selatin cami veya Merkez Büyük Cami : 25	25
2.	Caminin durumu	Tamamen ibadete kapalı : 3 Kadrosu veya görevlisi olmadığı için kapalı : 6 Cemaat tarafından zaman zaman ibadete açılıyor : 10 Tamamen ibadete açık : 15	15
3.	Bu yerleşim birimindeki (kasaba ve köydeki) toplam cami sayısı	1 : 15 2 : 10 3 : 7 4 ve üstü : 3	15
4.	Sadece bu caminin hitap ettiği (veya edeceği) bölgenin nüfusu (tahmini olarak)	50'den az : 1 50-100 arası : 2 10-250 arası : 4 251-500 arası : 6 501-1000 arası : 8 1001-1500 arası : 12 1501 ve üstü : 15	15
5.	Bu camiye en yakın caminin uzaklığı	200m mesafede : 2 200m-400m arası : 4 400m-600m arası : 7 600m-1000m arası : 10 1000m'den fazla : 15	15
6.	En yakın caminin nerede olduğu	Aynı köy veya kasabada : 3 Aynı semtte : 5 Başka semtte : 10 Başka bir köy veya kasabada : 15	15
TOPLAM			100

Ek Tablo 4 Yıl boyu ibadete açık camilerin sınıflandırma ve görevli ihtiyaçlarını belirleme kriterleri ile bunlardan cami olma özelliğini kaybeden yerleri belirleme kriteri.

Camilerin sınıfları	Özel Şartlar					Gör. .sy.	Gör. dağı- lımı	Gör. Aranan Özel.
	Cami toplam puanı	Cemaat sayısı (Cuma, teravih ve bayram namazlarında)	Caminin alanı	Caminin bulunduğu yer	İbadete açık olduğu vakitler			
1. Sınıf Camiler: Ulu Camiler	86 puan ve üzeri*	Cemaat sayısı minimum 500	Minimum 750 m ²	İl veya ilçe merkezinde	Beş vakit	4	2 imam-hatip 2 müezzın-kayyım	En az 2 görevlisi dini yüksek okul mezunu, tercihen 1 görevli hafız.
2. Sınıf Camiler: Merkez Camiler, Büyük Camiler	76-85 puan arası*	Cemaat sayısı minimum 250	Minimum 500 m ²	İl veya ilçe merkezinde	Beş vakit	3	2 İmam-hatip, 1 Müezzın-kayyım	İmam-hatibi dini yüksek okul mezunu, tercihen 1 görevli hafız.
3. Sınıf Camiler: Çarşı Camileri, Orta	55-75 puan arası*	Cemaat sayısı minimum 100	Minimum 150 m ²	İl, ilçe veya belde merkezinde	Beş vakit	2	1 imam-hatip 1 müezzın-kayyım	Tercihen bir görevlisi dini yüksek okul mezunu veya hafız
Büyük- lükteki Camiler	55-75 puan arası**	Cemaat sayısı minimum 100	Minimum 150 m ²	İl veya ilçe merkezinde	2-4 vakit			
4. Sınıf Camiler: Mahalle Camileri, Mescitler	55-75 puan arası**	Cemaat sayısı minimum 20	Minimum 75 m ²	İl, ilçe veya belde merkezi dışında bulunan-	Beş vakit	1	1 imam-hatip	Tercihen görevlisi dini yüksek okul mezunu

Köy ve Mezra Camileri	55-75 puan arası**	Cemaat sayısı minimum 20	Minimum 75 m ²	İl veya ilçe merkezinde	2-4 vakit			veya hafız
	30-54 puan arası**	Cemaat sayısı minimum 15	Minimum 50 m ²	Herhangi bir meskun mahalde	Beş vakit			
	5. Sınıf Camiler: Cami Olarak Fonksiyonelliğini Kaybedenler	29 puan ve altı***	-	-	-	-	0	-

NOT: Belirlenen özel şartlara haiz camilerden, mahalli şartlardan kaynaklanan idari zaruret olanlar için yukarıda gösterilen puan aralıkları;

* 3 puan altı veya üstü,

** 5 puan altı veya 3 puan üstü,

*** 10 puan altı veya 5 puan üstü, alınarak caminin sınıfı belirlenebilir.

Ek Tablo 5 Belli mevsimlerde ibadete açık camilerin sınıflandırma kriterleri ve görevli ihtiyaçları.

<i>Camilerin sınıfları</i>	<i>Özel Şartlar</i>		<i>Görevli sayısı</i>	<i>Görevli dağılımı</i>	<i>Görevlide aranan özellikler</i>
	<i>Cami toplam puanı</i>	<i>Cemaat durumu (Cuma namazlarında)</i>			
M1. sınıf camiler	65 puan ve üzeri*	Cemaat sayısı minimum 100	2	1 imam-hatip 1 müezzin kayyım	Tercihen bir görevlisi dini yüksek okul mezunu veya hafız
M2. Sınıf camiler	35-64 puan arası*	Cemaat sayısı 100'ün altında	1	1 imam-hatip	Tercihen görevlisi dini yüksek okul mezunu veya hafız
M3. sınıf camiler	34 puan ve altı **		0	-	-

NOT: Mahalli şartlardan kaynaklanan idari zaruret olan camiler için yukarıda gösterilen puan aralıkları;

* 3 puan altı veya üstü,

** 10 puan altı veya 5 puan üstü, alınarak caminin sınıfı belirlenebilir.

Ek Tablo 6 Sadece Ramazan ayında ibadete açık camilerin sınıflandırma kriterleri ve görevli ihtiyaçları.

Camilerin sınıfları	Özel Şartlar		Görevli sayısı	Görevli dağılımı	Görevlide aranan özellikler
	Cami toplam puanı	Cemaat durumu (Cuma namazlarında)			
R1. sınıf camiler	65 puan ve üzeri*	Cemaat sayısı minimum 100	2	1 imam-hatip 1 müezzin kayyım	Tercihen bir görevlisi dini yüksek okul mezunu veya hafız
R2. Sınıf camiler	35-64 puan arası*	Cemaat sayısı 100'ün altında	1	1 imam-hatip	Tercihen görevlisi dini yüksek okul mezunu veya hafız
R3. sınıf camiler	34 puan ve altı **		0	-	-

NOT: Mahalli şartlardan kaynaklanan idari zaruret olan camiler için yukarıda gösterilen puan aralıkları;

* 3 puan altı veya üstü,

** 10 puan altı veya 5 puan üstü, alınarak caminin sınıfı belirlenebilir.

KAYNAKÇA

De Cenzo, David A. Ve Robbins; Stephen P. (1999). *Human Resource Management*, John Wiley and Sons Inc., Newyork.

Dessler, Gary (2003). *Human Resource Management*, Prentice Hall, New Jersey.

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2005). *Sorunlar – Öneriler* isimli rapor kitapçık, Ankara.

Howitt, D. ve Cramer, D. (1997). *An Introduction to Statistics in Psychology: A Complete Guide for Students*. London: Prentice Hall ve Harvester Wheatsheaf.

- Kalkandelen A. H. (1984). *İşletmelerde ve Kamu Kuruluşlarında Kadrolama Yöntem ve Teknikleri (Norm Kadro)*, Sümerbank Baskı tesisleri, Ankara.
- Kamu Kurum Ve Kuruluşlarınca Yapılacak Norm Kadro Çalışmalarında Uyulacak Usul Ve Esaslar hakkındaki 6/11/2000 tarihli ve 2000/1658 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 20.12.2000 tarihli ve 24266 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan.
- Murphy, K. R. ve Davidshofer, C. O. (1994). *Psychological Testing Principles and Applications*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Norusis, M. J. (1999). *SPSS 9.0 Guide to Data Analysis*, Prentice Hall, New Jersey.
- Onay, Ahmet (2002) *Camii Bilgi Bankası*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Onay, Ahmet (2002) *Camilerin Puanlandırılması, Sınıflandırılması ve Norm Kadro İhtiyaçlarının Tespitine İlişkin Proje Sonuç Raporu*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Ralph Kimball and Margy Ross (2002). *The Data Warehouse Toolkit: The Complete Guide to Dimensional Modeling*, John Wiley and Sons Inc., Newyork.
- Ralph Kimball, Laura Reeves, Margy Ross, and Warren Thornthwaite (1998). *The Data Warehouse Lifecycle Toolkit : Expert Methods for Designing, Developing, and Deploying Data Warehouses*, John Wiley and Sons Inc., Newyork.
- Resmi Gazete, 17/01/2007 tarihli ve 26406 sayılı; 20/12/2000 tarihli ve 24266 sayılı.
- Seçim, H. (1987). *Sanayi İşletmelerinde Norm Kadro Tespit Yöntemi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- T. C. Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı (1998). *Norm Kadro El Kitabı*, Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, Yayın No: 269.
- Tabachnick, B. G. ve Fidel, L. S. (1996). *Using Multivariate Statistics*, Harper Collins Publishers, New York.
- www.diyamet.gov.tr/turkish/default.asp, erişim: 10/10/2007 ve 13/12/2007

